

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

Навчально-науковий інститут психології та соціальної роботи
Кафедра загальної, вікової та соціальної психології ім. М.А.Скока

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «магістр»

на тему:

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Виконав:

магістр 2-го року навчання,
б1 гр. заочної форми навчання
спеціальності 053 Психологія
Коляда Вячеслав Володимирович

Науковий керівник:

Примак Юлія Володимирівна
кандидат психол.наук, доцент

Захищено з оцінкою _____

Голова ЕК _____

Чернігів-2025

Студент _____

Наук. керівник _____

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри загальної, вікової та соціальної психології, протокол №__ від «__»_____2025 року. Студент допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри _____

ЗМІСТ

ВСТУП	4-7
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕНИ "СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ" ТА "ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ" ЯК ОБ'ЄКТИ ПСИХОЛОГІЇ	8-32
1.1. Соціальні уявлення: зміст та основні чинники формування	8-16
1.2. Розуміння відповідальності зарубіжними й вітчизняними науковцями-психологами	16-25
1.3. Види відповідальності, її структурні компоненти	25-30
<i>Висновки до першого розділу</i>	30-32
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	33-56
2.1. Характеристика вибірки та методів емпіричного дослідження	33-34
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	34-49
2.3. Психологічні рекомендації щодо коригування складових змісту уявлень молоді про відповідальність шляхом активізації рефлексії	49-54
<i>Висновки до другого розділу</i>	54-56
ВИСНОВКИ	57-59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60-64
ДОДАТКИ	65-73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, висувають підвищені вимоги до рівня соціальної зрілості та усвідомленої поведінки громадян, серед яких молодь посідає особливе місце як ключовий носій майбутніх стратегій розвитку держави. У період соціальних змін, невизначеності, цифровізації життєвого простору та розширення можливостей самореалізації особливої ваги набуває питання формування відповідальності – інтегративної якості особистості, що визначає характер її взаємодії з соціумом, здатність приймати рішення, прогнозувати наслідки власних дій і нести за них моральну та соціальну відповідальність. Молодь, перебуваючи на етапі становлення життєвих цінностей, активно формує уявлення про відповідальність, які стають не лише результатом індивідуального досвіду, а й продуктом соціальних впливів, групових норм та культурних зразків.

У цьому контексті особливої значущості набуває вивчення соціальних уявлень молоді про відповідальність, оскільки вони формують основу поведінкових стратегій, визначають мотивацію діяльності та впливають на якість взаємодії з соціальними інститутами. Соціальні уявлення є одним із фундаментальних механізмів осмислення та інтерпретації соціальної реальності, що дозволяє особистості адаптуватися до складних умов сучасного життя. Дослідження у цьому напрямі сприяє розумінню того, як молодь інтерпретує феномен відповідальності, які чинники визначають зміст її уявлень та яким чином можливі психологічні впливи можуть коригувати й удосконалювати ці уявлення.

Вивчення соціальної відповідальності як психологічного феномена особистості має не тільки наукову, але й практичну цінність. Зазначений феномен є важливим з точки зору пов'язаності із специфікою соціальних відносин, оскільки проявляє відношення між людиною і суспільством, є

індикатором суспільно значимих пріоритетів, інтересів та цілей індивіда. Особливої актуальності дослідження такого феномена набуває у молодіжному середовищі, оскільки в цієї соціально-демографічної групі тільки починають формуватися критерії, що впливають на формування стійких психологічних переконань.

Водночас, як елемент соціальної структури особистості, соціальна відповідальність має складну будову, в основі якої в тісній взаємодії містяться як соціальні, так і психологічні складові. Аналіз основних суб'єктних характеристик і властивостей особи дозволяє глибше зрозуміти не тільки сучасну мотивацію різних видів й форм діяльності, але і глибше усвідомити буття молоді людини в сучасному світі.

Отже, вибрана тематика є не лише актуальною, а й науково та практично значущою, оскільки розкриває психологічні основи формування відповідальної поведінки молоді через призму її соціальних уявлень, що дозволяє по-новому поглянути на проблему розвитку соціально зрілої особистості в умовах сучасного суспільства.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні змісту й структури соціальних уявлень молоді про відповідальність зокрема, за критерієм статі, сиблінгового статусу, регіональним фактором, а також у розробці психологічних рекомендацій щодо корекції складу цих уявлень через активізацію рефлексивних процесів.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності психологів, педагогів, кураторів молодіжних програм, а також у заходах, спрямованих на підвищення рівня відповідальної поведінки серед молоді.

Мета – виявлення особливостей змісту соціальних уявлень про відповідальність у студентської молоді, зокрема за критерієм статі, сиблінгового статусу та регіонального походження.

Об'єкт – соціальні уявлення молоді.

Предмет – особливості змісту соціальних уявлень молоді про відповідальності (залежно від статі, сиблінгового статусу, навчально-професійної спрямованості).

Завдання:

1) здійснити теоретичний аналіз феномена соціальної відповідальності молоді, її видів та структурних складових;

2) емпірично дослідити та проаналізувати особливості змісту соціальних уявлень про відповідальність у студентської молоді за різними критеріями.

3) запропонувати практичні рекомендації, спрямовані на формування у молоді навичок впевненої поведінки, уміння адаптуватися у складних ситуаціях, керування собою при взаємодії з іншими, комунікативних якостей, притаманних впевненій особистості.

Методи дослідження.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс наступних методів, а саме:

а) теоретичні методи – наукового аналізу, абстрагування, синтезу та систематизації;

б) емпіричні методи – порівняння, опитування (анкетування);

в) методи математичної статистики – контент аналіз, метод частотного аналізу (табулювання).

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретичну основу дослідження складають положення зарубіжних вчених, які заклали підґрунтя для вивчення зазначених феноменів (С. Московічі, Д. Жоделет, Ж. Абрик, Е. Дюркгейм), вітчизняних науковців стосовно факторів розвитку відповідальності, а також її місця в структурі особистості (І. Бех), сутнісних характеристик особистісної відповідальності та напрямів її формування (О. Дроздов, Л. Зеленська, С. Золотухіна та ін.), передумов формування

успішності та професійної відповідальності у майбутніх фахівців різного напрямку (Є. Головаха, Ю. Примак, А. Царенко).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота відповідає логіці наукового пошуку, складається зі вступу, двох розділів (теоретичної та емпіричної частин), висновків, списку використаних джерел (52 найменування) та додатку (1).

У першому розділі висвітлена феноменологічна сутність явищ «соціальні уявлення» та «відповідальність», розкрито їх змістові характеристики, види, структурні компоненти та чинники формування. Другий розділ містить емпіричне дослідження, аналіз отриманих результатів і рекомендацій щодо формування у молоді навичок впевненої поведінки, уміння адаптуватися у складних ситуаціях та готовності брати на себе відповідальність за власні дії.

Загальний обсяг роботи – 73 сторінки, із яких 55 сторінок основного тексту. Робота також містить 18 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ФЕНОМЕНИ "СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ" ТА "ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ" ЯК ОБ'ЄКТИ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Соціальні уявлення: зміст та чинники формування

Феномен соціальних уявлень займає надзвичайно важливе місце в сучасній соціальній психології, оскільки забезпечує пояснення того, яким чином суспільство формує системи значень, що дозволяють людині орієнтуватися в навколишньому світі, інтерпретувати події та будувати взаємодію з іншими людьми. Уявлення не зводяться лише до інформації чи набору знань, які людина здобуває впродовж життя. Вони становлять собою складну структуру колективного досвіду, що виникає через багатшаровий процес комунікації, соціалізації й культурно зумовленої інтерпретації реальності. Саме тому соціальні уявлення визначають, який зміст людина надає явищам, що її оточують, як оцінює різні події та які установки формує щодо соціальних об'єктів.

Зміст цього феномена найповніше розкрито у працях С. Московічі, дослідження якого започаткували сучасне розуміння суспільної свідомості. Він розглядав соціальні уявлення як форму практичного знання, що створюється і функціонує для забезпечення орієнтації людини в соціальному просторі. На його думку, саме уявлення дозволяють узгодити індивідуальний досвід із колективними значеннями, забезпечити зв'язок між особистими враженнями та культурними моделями мислення. Вони пояснюють нове через вже знайоме, надають зрозумілі рамки для інтерпретації складних або невідомих явищ, а тому є важливими для повсякденної свідомості [52].

Московічі наголошував, що соціальні уявлення не є дзеркальним відображенням реальності, а виконують конструктивну, творчу функцію. Це означає, що вони активно перетворюють об'єкти соціального світу,

наділяючи їх такими значеннями, які є зрозумілими і прийнятними для конкретної групи. Завдяки цьому навіть складні або нові явища поступово включаються у наявні системи культурних значень. Соціальні уявлення формуються через інтеграцію соціального досвіду, мовних практик, символічних кодів та історичних традицій, завдяки чому перетворюються на стійкі, соціально поділювані смислові структури [34].

Процес формування соціальних уявлень, за Московічі, охоплює дві ключові динаміки. Перша полягає у вписуванні нового явища у знайому систему понять, що дозволяє людині осмислювати невідоме через аналогію та зіставлення з уже наявним знанням. Друга - пов'язана з перетворенням абстрактних ідей на конкретні образи чи символи, які легко можуть бути використані у спілкуванні та засвоєнні. Саме через такі механізми складні явища набувають буденного змісту і стають частиною масового мислення. У цьому виявляється здатність соціальних уявлень робити світ зрозумілим і доступним, навіть якщо об'єктивна реальність значно складніша [52].

Важливо підкреслити, що соціальні уявлення є продуктом колективного досвіду. Вони формуються не індивідуально, а внаслідок взаємодії між членами спільноти, впливу культурних норм, масової комунікації, засобів інформації та історичної пам'яті. Людина засвоює їх у процесі соціалізації, фактично навчаючись "бачити світ" так, як це прийнято в її соціальній групі. Такі уявлення відображають не лише підходи до пояснення реальності, а й цінності, норми та очікування суспільства, тому вони виконують також регулятивну функцію. Через них встановлюється те, що вважається природним, логічним або соціально прийнятним, і таким чином формується рамковий контекст для поведінки та мислення людини.

Подальший розвиток теорії соціальних уявлень був значною мірою сформований завдяки роботам Жан Клода Абрика, який запропонував структурний підхід до аналізу цього феномену. У своїх дослідженнях він наголошував, що соціальні уявлення не є аморфними чи хаотичними

утвореннями, а становлять цілісну структуру, де кожен елемент виконує специфічну функцію. Центральною ідеєю його підходу є концепція ядерно-периферійної організації уявлень, яка дозволяє зрозуміти їхню парадоксальну здатність бути водночас стабільними та гнучкими, постійними та змінними [2, с.42].

За Абриком, ядро соціального уявлення складається з найглибших, найстійкіших елементів, які закорінені у культурі, історичній пам'яті, групових традиціях і колективних цінностях. Ядро визначає основний зміст уявлення, його «сміслову суть», а також виконує функцію збереження ідентичності групи. Зміни в ядрі відбуваються вкрай рідко, адже саме воно забезпечує сталість і неперервність соціальних уявлень у часі.

Абрик підкреслював, що ядро формується під впливом загальносоціальних факторів – ідеології, системи норм, культурних моделей. Воно є інваріантним щодо конкретних ситуацій і забезпечує стабільність інтерпретацій, навіть коли зовнішні обставини змінюються.

Натомість, периферійні елементи є більш динамічними, гнучкими й адаптивними. Вони реагують на зміни соціального середовища, на нову інформацію, на індивідуальний досвід членів групи. Саме периферія дозволяє уявленням пристосовуватися до нових умов, не порушуючи при цьому цілісності ядра[2, с.46].

Водночас Абрик розглядав периферійні елементи як «буферну систему», що захищає ядро від прямого впливу зовнішніх змін. Така структура забезпечує одночасну стійкість і гнучкість соціальних уявлень, що є ключовою умовою їхнього виживання в динамічному соціальному середовищі [2, с.48].

Розвиваючи ідеї Абрика, Д. Жоделет поглибила розуміння соціальних уявлень, описавши їх як механізм колективного конструювання соціальної реальності. На її думку, уявлення не просто зберігають певну інформацію, а активно структурують спосіб, у який індивіди та групи сприймають світ.

Соціальні уявлення визначають, що саме вважається важливим, правильним або прийнятним для групи, і формують «оптику», через яку люди інтерпретують події.

Жоделет підкреслювала, що соціальні уявлення визначають критерії нормальності й девіантності, тобто встановлюють межі поведінки, яку група схвалює або засуджує. Наприклад, уявлення про «відповідального громадянина» в різних соціальних групах можуть суттєво відрізнятись залежно від домінуючих цінностей: одна група може вважати відповідальним того, хто дотримується закону, інша – того, хто активно захищає права інших. Таким чином, соціальні уявлення не є відображенням об'єктивної реальності – вони створюють рамку, у якій ця реальність осмислюється та набуває значення [50, с.54].

Крім когнітивної функції, Жоделет наголошувала на регулятивній ролі соціальних уявлень. Завдяки їм індивіди не лише пояснюють події, а й визначають моделі поведінки, які вважаються доцільними. Уявлення виконують функцію своєрідного «керівництва до дії», оскільки вони містять узагальнені соціальні норми, очікування та сценарії поведінки. Іншими словами, соціальні уявлення спрямовують поведінку членів групи, допомагаючи їм діяти у відповідності до групових норм і підтримувати соціальну згуртованість [50, с.62].

Особливу увагу Жоделет приділяла тому, що соціальні уявлення формуються не ізольовано, а виникають у процесі взаємодії, комунікації та спільного досвіду. У цьому контексті уявлення постають як результат колективного мислення, що є водночас продуктом індивідуальних інтерпретацій і групових значень. Саме завдяки комунікації соціальні уявлення постійно відтворюються, коригуються та зміцнюються.

Зміст соціальних уявлень, на думку зарубіжних дослідників, формується через процеси об'єктивації та анкорингу. Об'єктивація трансформує абстрактне поняття в образ, який легко сприймається та

закріплюється у свідомості. Анкоринг, у свою чергу, дозволяє «вмонтувати» нову інформацію в уже наявні схеми мислення, забезпечивши її зрозумілість і логічність у рамках культурного контексту. Саме тому різні соціальні групи можуть мати суттєво відмінні уявлення про те саме явище, оскільки вони спираються на різні системи норм, знань, цінностей і досвіду [10, с.55].

Українські науковці також роблять вагомий внесок у дослідження феномену соціальних уявлень, зосереджуючи увагу на їхній ролі у функціонуванні групових норм, колективних смислів та суспільної свідомості. У працях В. Васютинського соціальні уявлення осмислюються як важливі елементи масової психології, що забезпечують групі можливість пояснювати соціальні події, підтримувати стан внутрішньої рівноваги та вибудовувати прийнятні орієнтири поведінки [7, с.83].

Дослідник акцентує на тому, що уявлення становлять форму узагальненого досвіду, який виникає не лише в процесі безпосередньої взаємодії між людьми, а й формується під впливом культурних традицій, засобів масової інформації, соціальних інститутів та ширшого історичного контексту. Через такі уявлення група інтерпретує світ, відтворює власні норми та конструює способи реагування на суспільні зміни [7, с.112].

Погляд О. Донченко розширює розуміння соціальних уявлень, підкреслюючи їхній нерозривний зв'язок із феноменом масової свідомості. Науковець наголошує, що соціальні уявлення виявляються здатними виконувати як інтегративну, так і дезінтегративну функцію залежно від того, наскільки вони відповідають актуальним потребам суспільства та рівню його соціальної згуртованості. Якщо зміст соціальних уявлень узгоджується з реальними інтересами й очікуваннями людей, вони сприяють консолідації, формуванню спільних символів і забезпечують відчуття стабільності та передбачуваності. У випадку, коли уявлення не відображають соціальних запитів, вони можуть породжувати напруження, спричиняти фрустрацію та дестабілізувати суспільні настрої [13, с.176].

Внесок Н. Паніної полягає у з'ясуванні ролі соціальних уявлень у процесах формування ціннісних орієнтацій, зокрема серед молодіжних груп, що є надзвичайно чутливими до соціальних трансформацій. Дослідниця підкреслює, що у періоди нестабільності, коли традиційні моделі взаємодії піддаються перегляду, соціальні уявлення виконують функцію стабілізації світоглядних структур і допомагають молоді визначати своє місце в суспільстві. Через уявлення закріплюються уявлення про бажані та небажані форми поведінки, формуються уявлення про соціально схвалені цінності та моделі успіху, створюється система орієнтирів, яка дозволяє молодій людині відчувати певність навіть у контексті швидких соціальних змін [25].

Важливою характеристикою соціальних уявлень є їхня здатність поєднувати індивідуальний та соціальний рівні. З одного боку, уявлення існують у свідомості окремої особистості та визначають її інтерпретації подій. З іншого – вони продукуються суспільством, ґрунтуючись на колективних знаннях, традиціях і нормах. Тому формування соціальних уявлень неможливе без активних комунікаційних процесів. Інформаційний простір, який включає медіа, інтернет-контент, освітні інституції та міжособистісне спілкування, виступає ключовим чинником, що визначає зміст уявлень. Медіа не лише відображають події, але й задають інтерпретаційні рамки, з яких молодь черпає образи, оцінки та моделі поведінки. Саме тому зміст соціальних уявлень часто відображає не стільки об'єктивну реальність, скільки домінантні наративи, трансльовані інформаційним середовищем [18, с.96].

Чинники формування соціальних уявлень мають багатовимірний і системний характер, що пояснюється їх соціальною природою та залежністю від колективних моделей інтерпретації дійсності. Соціальні уявлення не виникають стихійно чи ізольовано, вони формуються у складній взаємодії між зовнішніми соціокультурними впливами і внутрішніми механізмами осмислення. Одним із ключових чинників є соціальний контекст, який

визначає актуальні теми, питання та проблеми, що входять у поле уваги соціальної групи. Саме соціальний контекст задає «порядок денний» того, що є значущим, а що – периферійним у свідомості людей. У періоди стабільності певні теми можуть залишатися малопомітними, але у часи суспільних криз, політичних змін чи воєнних загроз вони раптово виходять на передній план, трансформуючи систему колективних значень.

Суспільні кризи (військові, економічні, політичні, соціальні) відіграють особливо важливу роль у перебудові соціальних уявлень. Кризові події формують ситуацію підвищеної невизначеності, у якій люди прагнуть упорядкувати хаос, знайти відповіді та стабілізувати власну картину світу. Учені відзначають, що під впливом кризових явищ уявлення можуть не лише змінювати зміст, а й переосмислювати базові цінності групи. Такі події здатні активізувати процеси соціальної рефлексії та викликати появу нових символів, смислів, інтерпретацій. У певних випадках криза може навіть переорієнтовувати цілі системи уявлень, роблячи їх більш згуртованими або, навпаки, більш поляризованими [19, с.88].

Політичні події також істотно впливають на формування уявлень, оскільки політика визначає загальні дискурси, які домінують у суспільстві. Через медіа, державні інститути, політичних лідерів і громадську думку вибудовується певний «інтерпретаційний простір», який задає рамку пояснення подій. Політична риторика, символіка, гасла та наративи стають елементами соціальних уявлень, впливаючи на те, як індивіди формують позицію щодо суспільних явищ. У цьому контексті політичні зміни виступають не просто фоном, а реальним механізмом переосмислення соціальної реальності.

Економічні трансформації також суттєво впливають на зміст соціальних уявлень. Змінюються моделі успіху, норми праці, уявлення про добробут, доступність ресурсів, соціальну мобільність. Економічний підйом або спад створюють різні інтерпретаційні схеми, які прямо позначаються на

уявленнях про відповідальність, працю, справедливість чи соціальну підтримку. У періоди економічної нестабільності, наприклад, зростає тенденція пояснювати події через категорії ризику, втрати, невизначеності, що поступово формує специфічні моделі соціальних уявлень [51, с.67].

Не менш важливим є культурний досвід, який виступає своєю «матрицею» для конструювання образу світу. Культура задає систему норм, традицій, символів, які визначають, що вважається правильним, бажаним або суспільно прийнятним. Саме культурні норми утворюють фундаментальні категорії, крізь які соціальні групи інтерпретують реальність. Цінності культури впливають на те, які моделі поведінки вважаються відповідальними, якими є очікування від молоді та як суспільство оцінює відхилення від норми.

Саме у цьому контексті важливими є дослідження Ф. Фаркаша, які підкреслюють нерозривний зв'язок між соціальними уявленнями та груповою ідентичністю. За його висновками, соціальні уявлення виконують функцію символічного маркера, який допомагає групі визначити свою внутрішню єдність і окреслити межі між «ми» та «вони». Уявлення стають не просто способом пояснення світу, а засобом підтримання спільної системи смислів, що забезпечує ідентичність групи. Вони визначають, хто належить до групи, які цінності є для неї базовими, які норми поведінки слід підтримувати [51, с.112].

Не менш вагомим є вплив соціальних інституцій. Освіта формує певні когнітивні моделі, задає рамки інтерпретації та забезпечує молодь категоріями, необхідними для осмислення соціальних явищ. Родина виступає першою соціалізаційною інстанцією, у межах якої формуються базові уявлення про норми, відповідальність, обов'язки та соціальні ролі. Друзі та однолітки створюють контекст горизонтальної соціалізації, який суттєво коригує або підсилює первинні уявлення і сприяє формуванню групової ідентичності [31, с.35].

Інтенсивність формування соціальних уявлень зростає в період юності та молодості, коли особистість активно відкриває для себе соціальний світ, формує власну систему цінностей і намагається знайти своє місце у структурі суспільних відносин. Саме тому молодь є однією з найдинамічніших груп, у свідомості якої уявлення швидко змінюються під впливом нових знань, інформації та комунікації. Водночас ці уявлення можуть бути суперечливими, оскільки молодь одночасно перебуває під впливом традиційних цінностей, інноваційних культури та сучасних медіа. Це створює ситуацію багатовимірності та варіативності соціальних уявлень, що зумовлює необхідність їх глибокого дослідження [20, с.62].

Соціальні уявлення є складним соціально-психологічним феноменом, який визначає спосіб осмислення реальності, формує систему значень і виконує регулятивну функцію у поведінці особистості. Їхній зміст залежить від культурного контексту, інформаційного простору, інституційних впливів, соціального досвіду та міжособистісної взаємодії. Українські та зарубіжні дослідники підкреслюють, що соціальні уявлення – це не пасивне відображення дійсності, а активний механізм конструювання смислів, який визначає особливості світобачення та соціальної поведінки, зокрема молоді.

В умовах інтенсивних суспільних змін дослідження соціальних уявлень набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє зрозуміти, які образи світу формуються у молодого покоління та як ці образи впливають на розвиток відповідальної, соціально зрілої особистості.

1.2. Розуміння відповідальності зарубіжними й вітчизняними науковцями-психологами

Проблема відповідальності належить до числа фундаментальних у психологічній науці, оскільки вона визначає не лише рівень особистісної зрілості, а й здатність людини усвідомлено включатися в соціальні процеси, приймати виважені рішення та приймати наслідки власних дій. Це поняття

має міждисциплінарний характер і впродовж розвитку психології наповнювалося різним змістом залежно від того, які теоретичні підходи домінували в конкретний історичний період. У ранніх концепціях відповідальність переважно трактувалася крізь морально-етичну призму як здатність людини діяти відповідно до норм і цінностей, що регулюють її поведінку в суспільстві. Подальший розвиток психологічної думки привів до того, що відповідальність почали розглядати не лише як моральний імператив, а як внутрішню характеристику особистості, зумовлену мотиваційними, когнітивними та емоційно-вольовими процесами [16, с.92].

У мотиваційно-орієнтованих підходах відповідальність тлумачиться як вияв внутрішньої потреби людини впливати на власне життя, здійснювати вибір і реалізовувати його наслідки. У когнітивних концепціях акцент робиться на здатності особистості усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати ситуацію, прогнозувати результати своїх дій та робити раціонально обґрунтовані висновки. У межах рольових та соціально-психологічних підходів відповідальність пов'язується з виконанням соціальних ролей, дотриманням суспільних очікувань і здатністю діяти відповідно до позиції, яку людина обіймає в соціальній структурі. Паралельно з цим у рамках особистісно-орієнтованих досліджень відповідальність розуміється як інтегральна властивість, що охоплює такі риси, як самостійність, дисциплінованість, самоконтроль, здатність до рефлексії та готовність визнавати як успіхи, так і помилки.

У сучасній науковій парадигмі відповідальність розглядається як багатовимірний феномен, що поєднує когнітивні, емоційні, мотиваційні та поведінкові компоненти. Вона виявляється в тому, як людина осмислює власні дії, які емоції переживає у зв'язку з ними, які мотиви лежать в основі її рішень і як саме вона реалізує поведінкові стратегії в різних життєвих ситуаціях. У такому підході відповідальність розуміється не як статична риса, а як динамічний процес, що формується під впливом життєвого

досвіду, соціального оточення, виховання, індивідуально-психологічних характеристик і культурного контексту [39, с.61].

Попри те, що різні дослідники акцентують увагу на окремих структурних елементах цього феномену, всі вони одностайні в тому, що відповідальність є невід'ємною характеристикою зрілої особистості. Саме вона забезпечує здатність людини діяти автономно, приймати усвідомлені рішення, регулювати власну поведінку й ефективно взаємодіяти з іншими. Відповідальність виступає основою гармонійних відносин між індивідом і суспільством, оскільки передбачає винайдення балансу між особистими прагненнями та потребами соціального середовища, між свободою вибору та готовністю нести наслідки за цей вибір. Таким чином, дослідження відповідальності відіграє ключову роль у розумінні механізмів соціального функціонування особистості та формування її життєвої позиції.

У зарубіжній психології фундаментальні підходи до розуміння відповідальності були сформовані в межах інституціонального підходу (розвивали Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Дж. Ролз та П. Рікер), гуманістичної (К. Роджерс, А. Маслоу та В. Франкл) та соціально-психологічної парадигм, які наголошували на активній, свідомій і творчій природі людини.

Саме гуманістичний напрямок став основою для осмислення відповідальності як внутрішньої характеристики зрілої особистості, а не як зовнішнього примусу чи морального обов'язку, нав'язаного суспільством.

К. Роджерс розглядав відповідальність як ключовий компонент самоактуалізації та особистісної автентичності. На його переконання, людина здатна брати відповідальність за власне життя лише тоді, коли перебуває у стані внутрішньої узгодженості, тобто коли її «Я-образ» відповідає реальному досвіду, а поведінка є результатом вільного вибору, а не нав'язаних зовнішніх очікувань. Роджерс підкреслював, що відповідальність є природним наслідком розвитку особистості у сприятливих умовах – атмосфері прийняття, емпатії та щирості [31, с.97].

У таких умовах людина починає не лише усвідомлювати власні емоції та потреби, а й визнавати їх своїми, перестає перекладати провину за свої вчинки на інші обставини, зовнішні авторитети чи соціальні вимоги. У його підході відповідальність є проявом зрілості, бо зріла людина здатна самостійно приймати рішення, нести за них наслідки і виявляти внутрішню автономію, засновану на особистісних цінностях, а не на конформізмі [31, с.102].

А. Маслоу також трактував відповідальність через призму самоактуалізації, проте робив акцент на мотиваційному та екзистенційному аспектах цього феномену. Він вважав, що відповідальність є внутрішньою якістю людини, яка прагне до повного розкриття власного потенціалу та реалізації свого призначення. Самоактуалізована особистість, за Маслоу, не уникає труднощів, а сприймає їх як необхідний компонент особистісного зростання. З огляду на це, відповідальність у його підході – це не лише прийняття наслідків власних рішень, а й здатність свідомо обирати шлях розвитку, діяти чесно щодо себе та інших, підтримувати цінності, що сприяють добробуту не лише окремої особистості, а й суспільства загалом. Маслоу наголошував, що лише людина, яка живе у відповідності зі своїми справжніми потребами та цінностями, може бути по-справжньому відповідальною, оскільки саме така людина здатна діяти не з примусу, а з внутрішньої переконаності [23, с.123].

У концепції В. Франкла відповідальність набуває ще глибшого, екзистенційного виміру. Франкл підкреслював, що відповідальність є центральним елементом духовної свободи людини і основою її здатності знаходити смисл життя навіть у найважчих обставинах. На його думку, справжня свобода полягає не у відсутності зовнішніх обмежень, а у здатності людини обирати власну позицію у відповідь на будь-яку життєву ситуацію. Відповідальність, таким чином, постає як внутрішня готовність дати

відповідь на виклики, які ставить перед людиною доля, суспільство чи власне існування.

Франкл відзначав, що ніхто не може бути відповідальним за все, але кожен має відповідальність за те, що визнає смислово значущим. Відповідальність у його розумінні пов'язана з унікальністю існування людини: лише індивід може вирішити, за що саме він відповідає, і що становить його екзистенційне покликання. Саме цей вибір і є внутрішньою суттю відповідальності [40, с.89].

У своїй концепції Франкл підкреслював, що відповідальність – це не тягар, а привілей, оскільки вона дає людині можливість реалізовувати свободу у творенні сенсу. Він наголошував, що відповідальна людина не шукає виправдань чи втечі від обставин, а навпаки – прагне знайти те, що має значення, і реалізувати його у своїй поведінці. Відповідальність у цьому підході пов'язана із здатністю людини виходити за межі себе, долати вузькі особисті інтереси й орієнтуватися на цінності, які виходять за рамки безпосередніх потреб [40, с.46].

У рамках соціальної психології відповідальність часто аналізують як результат соціалізації та включення особистості у систему норм, ролей і групових очікувань. Р. Кеттелл і Г. Айзенк підкреслювали зв'язок між відповідальністю та особистісними рисами, зокрема самоконтролем, сумлінністю, емоційною стабільністю та моральною орієнтацією.

Погляди сучасних дослідників, як-от А. Бандура, пов'язують відповідальність із розвитком самоефективності: людина здатна брати відповідальність тоді, коли переконана у власній здатності впливати на події та діяти результативно. Теорія соціального навчання Бандури підкреслює, що відповідальна поведінка формується через моделювання, спостереження за значущими іншими та інтеріоризацію соціальних норм [3, с.66].

У соціально-когнітивних підходах відповідальність розглядається не просто як виконання певних правил чи дотримання зовнішніх вимог, а як

складна психічна здатність, що базується на усвідомленні причинно-наслідкових зв'язків між власними діями та їхніми наслідками. Це означає, що відповідальна поведінка неможлива без рефлексії – внутрішнього аналізу та оцінки своїх вчинків, думок і мотивів. Такий підхід вимагає від особистості високого рівня когнітивної зрілості, адже для розуміння, які саме дії призводять до певних результатів, потрібно володіти розвиненими пізнавальними процесами, зокрема увагою, пам'яттю, логічним мисленням та здатністю до прогнозування [26, с.102].

Цю концепцію підтримують відомі психологи – Ж. Піаже та Л.Колберг, які своїми дослідженнями внесли значний вклад у розуміння морального розвитку людини. Вони розглядали моральність і відповідальність як процес, що проходить через послідовні стадії, кожна з яких характеризується новим рівнем розуміння та осмислення моральних норм.

Ж. Піаже підкреслював, що на ранніх етапах соціалізації – зазвичай у дитячому віці – діти сприймають відповідальність переважно як зовнішній примус або нав'язані правила. Тобто вони поводяться відповідно до моральних норм не тому, що усвідомлюють їх внутрішню цінність, а тому, що бояться покарання або прагнуть отримати винагороду [24, с.143].

На цьому рівні моральне мислення дітей носить догматичний характер: вони оцінюють вчинки виключно за їхніми видимими наслідками, не враховуючи мотивів і контексту. Зі збільшенням віку та набуттям життєвого досвіду в дітей з'являється здатність до більш глибокої рефлексії і розуміння моральних норм як внутрішніх правил, що регулюють поведінку. Вони починають усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки власних дій, аналізувати ситуації з позиції справедливості, добра та зла. Саме в цьому процесі відповідальність перестає бути зовнішнім обов'язком і стає проявом особистісної автономії [24, с.33].

Л.Колберг, розвиваючи ідеї Піаже, сформував теорію стадій морального розвитку, в якій виділив кілька рівнів, що відображають зрілість

морального судження. Він наголошував, що зріла відповідальність проявляється тоді, коли особистість керується не страхом перед зовнішніми санкціями або прагненням задовольнити очікування інших, а внутрішніми моральними принципами і цінностями. На цьому рівні людина свідомо приймає рішення, спираючись на власні переконання про добро і справедливість, розуміючи їх важливість не лише для себе, а й для суспільства в цілому [18, с.58].

У вітчизняній психології феномен відповідальності досліджувався в широкому контексті морального виховання, соціалізації особистості та розвитку суб'єктності, що визначає здатність індивіда усвідомлено взаємодіяти з соціальним середовищем і брати на себе наслідки власних дій.

Українські науковці наголошують (І. Бех, О. Кононко), що відповідальність виступає однією з базових характеристик зрілої особистості, оскільки вона формує не лише зовнішню поведінку, а й внутрішню здатність до усвідомленого прийняття рішень, прогнозування наслідків власних вчинків і здійснення свідомого вибору [4, с.19].

Так, на думку І. Беха, відповідальність є невід'ємною складовою духовно-ціннісної структури особистості, оскільки вона ґрунтується на інтеріоризації моральних норм і формуванні здатності діяти у відповідності з власними внутрішніми переконаннями та цінностями. Учений підкреслює, що виховання відповідальності нерозривно пов'язане з розвитком особистісної активності та волі, що забезпечують готовність діяти усвідомлено, послідовно та в гармонії з моральними принципами, усвідомлюючи при цьому вплив власних дій на оточення та соціальні процеси [4, с.82].

Тому відповідальність у вітчизняній психології розглядається як ключовий механізм інтеграції особистісного досвіду, формування самостійності та розвитку здатності до самореалізації, що є необхідною умовою зрілості та ефективної соціальної функціональності особистості.

Наукові позиції О. Кононко розкривають відповідальність як інтегральну рису соціалізованої особистості, що включає саморегуляцію, самоконтроль, вміння оцінювати власні вчинки та потребу бути корисним для соціуму [20, с.24].

Н. Чепелєва у своїх працях акцентує увагу на комунікативному аспекті відповідальності, вказуючи, що вона виникає в ситуації взаємодії, де особистість бере на себе зобов'язання щодо іншої людини або спільноти. У цьому контексті відповідальність розглядається як феномен міжособистісних стосунків, де важливим є не лише дотримання норм, а й емоційна готовність до співпереживання, співучасті та підтримки [42, с.90].

Українські соціальні психологи, зокрема Є. Головаха та О. Донченко, приділяють значну увагу вивченню процесів формування відповідальності як складного соціально-психологічного феномена. Вони наголошують, що відповідальність – це не лише індивідуальна риса чи якість особистості, а й соціальний конструкт, який формується під впливом ціннісних орієнтацій та соціальних уявлень, що панують у певному суспільстві. Цінності, норми та очікування, які прийняті і підтримуються в культурному середовищі, безпосередньо впливають на те, як людина усвідомлює і реалізує відповідальність. Результати досліджень, проведені вищезгаданими дослідниками, демонструють, що сучасна молодь не є однорідною у своєму сприйнятті відповідальності. Вони виявили, що серед молодих людей існують різні підходи до розуміння цієї категорії.

Частина молоді розглядає відповідальність як внутрішній обов'язок, який людина бере на себе перед собою, власними переконаннями та іншими людьми. Для таких молодих людей відповідальність пов'язана з усвідомленням власної ролі у житті, прагненням до саморозвитку, чесності, підтримки близьких та активної громадянської позиції. Це означає, що відповідальність у них є проявом внутрішньої моральної позиції і

самоконтролю, що базується на глибокому усвідомленні цінностей [13, с.149].

Водночас інша частина молоді сприймає відповідальність як зовнішній тиск, нав'язану суспільством вимогу чи обов'язок, що часто викликає у них почуття дискомфорту або навіть опору. Вони розглядають відповідальність як щось, що потрібно виконувати через страх перед наслідками або через бажання уникнути осуду, а не як особистий вибір і внутрішню мотивацію. Такий підхід може бути зумовлений різними чинниками, зокрема соціальними контекстами, у яких перебуває молодь, умовами виховання, де акцент робився на зовнішньому контролі, а також культурними зразками, що іноді пропонують легкі шляхи уникнення відповідальності.

Важливим чинником, що впливає на розуміння відповідальності, є рівень особистісної рефлексії – здатності аналізувати власні дії, мотиви та їхні наслідки. Молоді люди з розвиненою рефлексивністю більш схильні сприймати відповідальність як внутрішній обов'язок, тоді як низький рівень саморефлексії може призводити до того, що відповідальність відчувається як нав'язана ззовні норма [25-27].

Вагомий внесок у розробку теорії відповідальності в українській психології зробили численні науковці, які розглядають це поняття у тісному зв'язку з розвитком суб'єктності особистості. Особливої уваги заслуговують праці Т. Титаренко, котра системно аналізує відповідальність як важливу складову процесу становлення особистісної автономії та самореалізації. Зокрема, в її дослідженнях феномен «відповідальність» постає не просто як виконання обов'язків або відповідь на зовнішні вимоги, а як глибинна здатність особистості бути справжнім автором свого життя. Це означає, що відповідальна людина не є пасивним виконавцем зовнішніх наказів чи обставин, а активно формує свій життєвий шлях через свідомий вибір і прийняття рішень. Відповідальність у такому розумінні пов'язана з умінням усвідомлено здійснювати життєвий вибір, брати на себе певні зобов'язання і

не ухилятися від них, навіть коли стикається з труднощами, перешкодами чи ризиками [39, с.62].

Дослідниця підкреслює, що відповідальна особистість – це не та, яка лише реагує на події, а та, що діє проактивно, тобто заздалегідь планує свої дії, прогнозує можливі наслідки і відповідально ставиться до результатів своїх рішень. Вона наголошує на важливості внутрішніх цінностей як основи для прийняття рішень: справжня відповідальність виникає тоді, коли людина керується не зовнішніми наказами чи соціальним тиском, а власною системою моральних принципів і переконань. Крім того, Титаренко зазначає, що відповідальна особистість не боїться брати на себе наслідки свого вибору, будь вони позитивними чи негативними. Це свідчить про її внутрішню зрілість, самоповагу та готовність до саморегуляції. Здатність визнавати помилки, вчитися на них і коригувати свою поведінку – також важливі ознаки відповідальності як прояву суб'єктності [45, с.67].

У сучасних дослідженнях відповідальність дедалі частіше розглядається у контексті компетентнісного підходу. Це означає, що відповідальність трактується не лише як морально-етична якість, а й як компетентність, що включає здатність до аналізу ситуацій, прийняття зважених рішень, планування власної діяльності та оцінювання її результатів. Зарубіжні психологи, такі як Д. Гоулман і П. Селігман, наголошують, що відповідальність пов'язана з розвитком емоційного інтелекту, адже саме емоційна зрілість дозволяє людині керувати поведінкою, враховувати потреби інших та діяти відповідно до соціальних норм [25, с.51].

Аналіз наукових підходів свідчить, що відповідальність є складним і багатогранним явищем, яке включає особистісні, соціальні та мотиваційні аспекти. Вона формується у взаємодії із зовнішнім середовищем, але ґрунтується на внутрішніх переконаннях, цінностях та здатності до рефлексії. У зарубіжних і вітчизняних теоріях відповідальність постає як необхідна умова становлення зрілої, автономної та соціально активної особистості,

здатної до конструктивної взаємодії з іншими та до свідомого вибору власного життєвого шляху. Саме тому її дослідження є ключовим для розуміння психологічного розвитку молоді й формування її соціально значущих якостей. Відтак розглянемо надалі її види та структурні складові.

1.3. Види відповідальності, її структурні компоненти

Проблематика видів феномена відповідальності та його внутрішньої структури посідає важливе місце в сучасній психології, оскільки дозволяє зрозуміти, у який спосіб ця якість реалізується у поведінці, які механізми забезпечують її формування та які чинники зумовлюють індивідуальні відмінності. Відповідальність не є однорідним феноменом: вона проявляється у різних сферах життєдіяльності, має різні рівні глибини, різні внутрішні механізми та різні форми вияву. Завдяки цьому її аналіз вимагає як уточнення змістових характеристик, так і визначення структури, що забезпечує її функціонування як інтегральної особистісної якості.

Психологи підкреслюють (Л. Орбан-Лембрик, М. Савчин, Т. Титаренко, та ін.), що відповідальність може виявлятися у моральній, соціальній, професійній, особистісній, громадянській, правовій та міжособистісній сферах, проте всі ці різновиди не існують відокремлено. Вони становлять єдину систему, у якій кожен вид зумовлює інші й водночас залежить від рівня сформованості базових особистісних характеристик.

У гуманістичній психології, представники якої (зокрема, К. Роджерс і А. Маслоу) наголошували на автономії та активній життєвій позиції людини, відповідальність розглядається як універсальна риса, що інтегрується у різні життєві сфери завдяки внутрішньому почуттю обов'язку та прагненню до самореалізації. У соціально-психологічній традиції акцент робиться на залежності відповідальності від контексту: Р. Лазарус, А. Бандура, Л. Кольберг підкреслювали, що різні ситуації активують різні форми

відповідальної поведінки, а рівень її прояву залежить від особистісної зрілості, досвіду та очікувань соціуму [23, с.125].

Важливу роль у класифікації відповідальності відіграє її розмежування за джерелом регуляції. Якщо людина керується внутрішніми цінностями й діє відповідно до внутрішньої системи норм, можна говорити про внутрішню відповідальність. Вона є результатом інтеріоризації моральних принципів, розвитку самосвідомості, формування автономної позиції та здатності діяти відповідно до власного вибору. У контрасті з нею формується зовнішня відповідальність, яка ґрунтується на дотриманні вимог суспільства, авторитетів, законів або соціальних очікувань. Така відповідальність часто пов'язана із зовнішнім контролем і санкціями. Проте вчені (Т. Іванова, О. Охріменко) підкреслюють, що зовнішня відповідальність відіграє важливу роль на ранніх етапах становлення особистості, оскільки саме вона створює умови для переходу до вищого рівня – усвідомленої внутрішньої відповідальності.

У контексті соціального функціонування виокремлюють також індивідуальну та колективну відповідальність. Так, перша охоплює усвідомлення особистого внеску та власної ролі у будь-якій діяльності.

Друга, пов'язана з відчуттям приналежності до групи, здатністю діяти з огляду на спільні інтереси та нести наслідки за рішення, прийняті в групі. Сучасні психологи, серед яких дослідники командної взаємодії та соціальної ідентичності (А. Зінченко, Л. Карамушка, Н. Коломінський) наголошують, що здатність людини відчувати колективну відповідальність свідчить про зрілість її соціальної свідомості та включеність у систему суспільних відносин [10, с.8-11].

Особливе значення у структурі феномена відповідальності належить моральній відповідальності, яка виступає як фундаментальна складова внутрішньої етики особистості. Саме вона ґрунтується на глибокому внутрішньому переконанні людини щодо правильності або неправильності

власних вчинків. Це означає, що відповідальна людина не просто виконує зовнішні норми або правила через страх перед покаранням чи бажанням винагороди, а керується власним усвідомленням моральних цінностей і принципів. Вона здатна оцінювати свої дії з позиції добра і зла, справедливості, честі та гідності, що є ознакою високого рівня саморефлексії і морального розвитку.

У працях видатних теоретиків морального розвитку, таких як Л. Кольберг та Ж.-П. Сартр, моральна відповідальність розглядається як вищий рівень розвитку особистості. Кольберг, зокрема, виділяв стадії морального мислення, де найвищий рівень передбачає автономне прийняття рішень на основі власних внутрішніх моральних принципів, а не під впливом зовнішніх санкцій чи очікувань. Ж.-П. Сартр у своїй екзистенційній філософії наголошував, що відповідальність – це невід’ємна риса свободи, яка означає усвідомлення і прийняття наслідків своїх вчинків як особистий вибір і власну долю [8, с.111].

Крім моральної, значущу роль у структурі відповідальності відіграє громадянська відповідальність, яка має виразний соціальний характер. Вона включає активну участь особистості у житті суспільства, дотримання законів, виконання своїх обов’язків як члена спільноти та свідоме ставлення до власної ролі в суспільних процесах. Громадянська відповідальність передбачає не лише формальне дотримання норм, а й активність у громадському житті – волонтерство, участь у виборах, підтримку суспільних ініціатив, захист прав і свобод інших. Це відчуття обов’язку перед соціумом формує базу для соціальної стабільності, довіри та співпраці у суспільстві.

Професійна відповідальність є окремим важливим видом відповідальності, що широко досліджується у сучасній психології праці та управління персоналом. Вона охоплює дотримання професійних стандартів, етичних норм і правил, дисципліну, а також прагнення до високої якості виконання професійних завдань. Професійна відповідальність передбачає не

лише формальне виконання обов'язків, але й усвідомлене ставлення до своєї ролі, компетентність, ініціативність, здатність брати на себе відповідальність за результати своєї роботи, а також готовність до постійного професійного розвитку [16, с.75].

Особистісна відповідальність є найглибшим рівнем відповідальності, що безпосередньо пов'язаний із саморозвитком людини. Вона включає здатність усвідомлювати і чітко визначати власні життєві цілі, приймати зважені рішення і відповідати за їхні наслідки. Особистісна відповідальність означає, що людина не перекладає відповідальність за своє життя на зовнішні обставини чи інших людей, а усвідомлено вибирає свій шлях, формує власні цінності і дотримується їх у повсякденній поведінці. Цей вид відповідальності тісно пов'язаний з розвитком автономії, самоконтролю та внутрішньої свободи, що є передумовою зрілості особистості [46, с.154].

Структура відповідальності у сучасних психологічних підходах розглядається як багаторівнева система, яка включає певні компоненти, що забезпечують можливість відповідальної поведінки. У центрі цієї структури знаходиться когнітивний компонент, який охоплює знання про норми, правила, соціальні вимоги, а також розуміння причинно-наслідкових зв'язків між діями та їх результатами. Когнітивний компонент забезпечує здатність аналізувати ситуацію, прогнозувати наслідки та усвідомлювати, що кожен вибір має певні результати [19, с.32].

Не менш важливим є емоційно-ціннісний компонент, який характеризується ставленням особистості до власних дій та їх наслідків, здатністю переживати почуття обов'язку, совісті, емпатії та самоповаги. Саме емоційно-ціннісний компонент забезпечує внутрішню мотивацію до відповідальної поведінки та формує етичні орієнтири. Дослідження українських учених, таких як І. Бех і Т. Титаренко, свідчать, що відсутність емоційного залучення або низький рівень моральної рефлексії істотно

знижують здатність до відповідальної поведінки навіть за наявності знань та умінь [39].

Важливою складовою структури відповідальності є мотиваційний компонент, який виступає своєрідним рушієм відповідальної поведінки. Цей компонент охоплює внутрішні стимули, що спонукають людину до свідомих і відповідальних дій, а також підтримують їхню сталість у різних життєвих ситуаціях.

Мотивація відповідальності включає в себе готовність долати труднощі, проявляти наполегливість у досягненні поставлених цілей, володіти навичками саморегуляції, тобто здатністю контролювати свої емоції, думки та поведінку, а також діяти послідовно і свідомо, усвідомлюючи важливість своїх вчинків. Цей мотиваційний аспект є ключовим для розуміння того, чому людина не лише знає про необхідність відповідальної поведінки, а й активно її реалізує, навіть за умов складностей або спокус уникнути відповідальності. Внутрішні стимули відіграють роль «енергетичного» ресурсу, що підтримує стійкість і наполегливість у дотриманні відповідальних норм [11, с.65].

У психологічній науці значний внесок у дослідження мотиваційного компонента відповідальності зробив А. Бандура, який у своїй теорії соціального навчання та соціального когнітивізму виокремив поняття самоефективності (self-efficacy) – віру людини у власні здібності ефективно виконувати певні дії та досягати поставлених цілей. Зокрема, науковцем наголошується, що самоефективність – це властивість особистості, що формується у свідомості як уявлення про власні здібності, уміння та можливості успішно діяти під час вирішення життєвих труднощів і ситуацій, упевнено будувати свою поведінку залежно від специфічних обставин соціальної взаємодії. Це означає, що людина, яка вірить у свою здатність контролювати ситуацію та впливати на її результати, буде більш готовою

брати на себе зобов'язання, не ухилятися від труднощів і відповідати за наслідки своїх дій [45, с.88].

Поведінковий компонент забезпечує реальну реалізацію відповідальності у конкретних вчинках. Він проявляється у дисциплінованості, дотриманні зобов'язань, умінні завершувати розпочате, виконанні соціальних та особистісних ролей. Саме цей компонент є видимим зовнішнім виявом відповідальності, який стає основою для оцінки поведінки іншими людьми.

У структурі відповідальності важливе місце займає також рефлексивний компонент, що включає здатність до самооцінки власних дій, аналізу мотивів, усвідомлення помилок та визначення шляхів їх корекції [3, с.69].

Отже, рефлексія забезпечує розвиток відповідальності, оскільки дозволяє людині переосмислювати власний досвід, робити висновки та підвищувати рівень самостійності й усвідомленості. Різновиди відповідальності відображають багатогранність її проявів у життєдіяльності людини, а структура цього феномену є системою взаємопов'язаних когнітивних, емоційно-ціннісних, мотиваційних, поведінкових і рефлексивних компонентів. Відповідальність формується через взаємодію цих складових і виявляється тоді, коли особистість здатна діяти усвідомлено, послідовно й відповідно до прийнятих моральних і соціальних норм. Саме комплексний характер відповідальності забезпечує її роль як ключової характеристики зрілої особистості та визначає її значення для гармонійного розвитку молодого покоління та його успішної соціалізації в сучасних умовах.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено комплексний теоретико-психологічний аналіз феноменів соціальних уявлень і відповідальності, що

дозволило розкрити їхню сутність, визначити провідні підходи до трактування цих понять та окреслити особливості їх формування у молодіжному середовищі. Проведений огляд наукових джерел свідчить, що соціальні уявлення та відповідальність є взаємопов'язаними складними психічними утвореннями, які виконують важливу регулятивну функцію у поведінці особистості та визначають характер її взаємодії із соціумом.

Аналіз змісту соціальних уявлень засвідчив, що вони виступають формою колективного знання, яке виникає внаслідок соціальної взаємодії, комунікації та інтерпретації реальності. Уявлення не є пасивним відображенням дійсності, а виконують конструктивну функцію, вибудовуючи систему смислів, цінностей і норм, що забезпечують орієнтацію особистості у соціальному світі.

Наукові дослідження проблематики соціальних уявлень дозволили зрозуміти механізми їх формування й структурування, зокрема двокомпонентну будову (ядро та периферія) і соціальні чинники, що зумовлюють їх динаміку. Водночас, на формування соціальних уявлень, особливо у представників молодшої вікової, групи впливає багатофакторне середовище, яке включає сімейні умови, соціальні інститути, медіапростір, групові норми тощо.

Розгляд поняття відповідальності в контексті напрацювань зарубіжних і вітчизняних психологів засвідчив, що вона є інтегральною характеристикою зрілої особистості, поєднує когнітивні, емоційно-ціннісні, мотиваційні й поведінкові аспекти.

У гуманістичній традиції відповідальність осмислюється як внутрішня здатність до самостійного вибору і моральної автономії. У соціально-психологічному підході вона розглядається як результат соціалізації, інтеріоризації норм та формування соціальних ролей. Українські вчені наголошують на її зв'язку з процесами морального розвитку, становленням суб'єктності та формуванням ціннісної системи молодшої людини.

У межах цього розділу було також уточнено види відповідальності та охарактеризовано їхню багатовимірність. Відповідальність може проявлятися у різних сферах життя – моральній, особистісній, професійній, громадянській і соціальній, проте всі її види взаємопов'язані та становлять єдину систему регуляції поведінки.

Внутрішня відповідальність, заснована на особистісних цінностях і переконаннях, постає як найбільш зріла форма цього феномену, тоді як зовнішня відповідальність є важливим етапом соціалізації, що забезпечує опанування норм і правил.

Комплексне уявлення про відповідальність стає можливим завдяки розгляду її структури, яка охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний, поведінковий та рефлексивний компоненти. Кожен із них виконує специфічну функцію та забезпечує умови для формування відповідальної поведінки.

Здійснений теоретичний аналіз феноменів соціальних уявлень і відповідальності визначив необхідність проведення емпіричного дослідження щодо виявлення особливостей формування соціальних уявлень про відповідальність у студентської молоді за виокремленими критеріями.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

2.1. Характеристика вибірки та методів емпіричного дослідження

У дослідженні взяло участь 78 осіб молодого віку (16-22 роки): 23 чоловіки (29,5%) та 55 жінок (70,5%), представленні усіма регіонами України. Зокрема, з Західного – 3 особи, Центрального – 58 осіб, Східного – 11 осіб та Південного – 6 осіб. Як видно з наведеного, найбільшу кількість учасників склали представники двох регіонів (Центральної та Східної України), відповіді яких можна буде порівняти у подальшому дослідженні.

За сиблінговим статусом респондентів вибірку було представлено наступним чином: старша дитина в сім'ї – 33 особи (41,6%); молодша дитина – 23 особи (29,9%); єдина дитина – 12 осіб (15,6%); інші (середня дитина, мають сестру, близнюки) – 10 осіб (12,9%).

Водночас, переважаюча кількість досліджуваних була представлена соціально-демографічною групою з числа 18-річних осіб. Основу дослідження склало інтернет-опитування, проведене завдяки ресурсу Google-Форми.

Для досягнення мети дослідження було використано метод анкетування (Додаток А) та процедуру семантичного й контент-аналізу для систематизації та узагальнення отриманих відповідей.

Запропонована анкета складалася з 18 запитань (закритих, відкритих та альтернативних), які стосувалися особистих світоглядних позицій, відношення до родинного кола, взаємовідносин в колективі, участі в громадських ініціативах, усвідомлення своїх дій та наслідків за їх вчинення тощо.

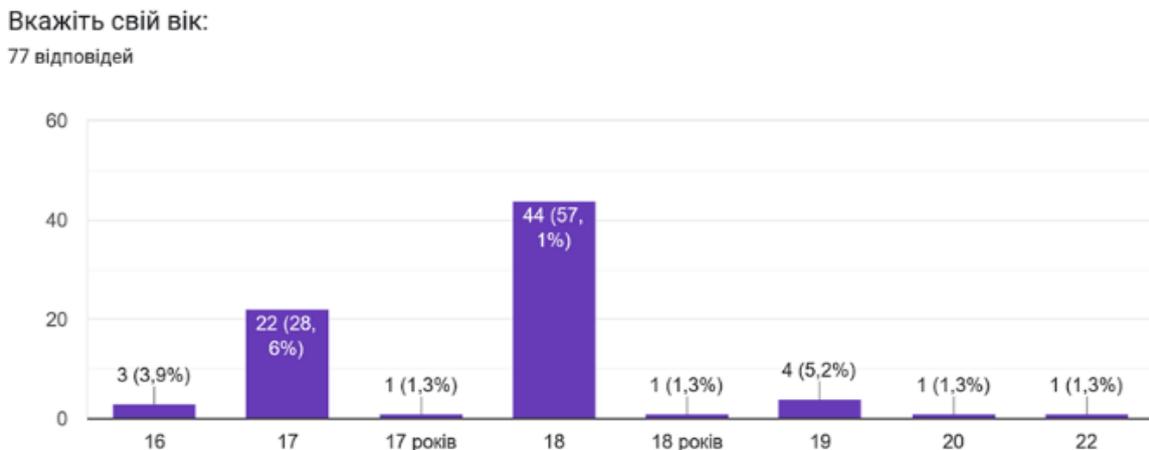
Окремі результати згруповано й наведено в таблицях, рисунках та додатках.

Обраний підхід дав змогу виявити особливості та суть домінуючих переконань, наявних уявлень про відповідальність у молодій віковій групі в сьогоденній реальності, у т.ч. в умовах воєнного часу.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Як зазначалося вище, анкетуванням було охоплено 78 респондентів з різних міст та областей України. Учасниками виступили студенти Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, які навчаються за психологічним та міжнародно-економічним напрямком (факультети психології та міжнародної економіки).

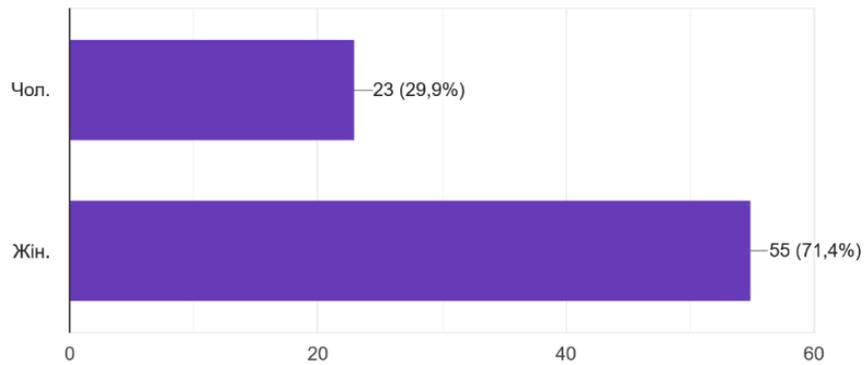
Першочергово розглянемо отримані результати щодо вікового складу учасників анкетування (рис.2.1).

Рис. 2.1. Аналіз вибірки учасників анкетування (у %).

Найбільшу кількість респондентів склали особи 18 річного віку (44 особи, 57,1%); друга за кількістю група 17 річного віку (28,6%, 22 особи); третя – 19 років (5,2%, 4 особи) та інші учасники 16 - ти, 20 - ти та 22 річного віку. Найчисельніша група представлена з Центральної та Східної України, а саме чоловіками – 68,2% (30 осіб) та жінками – 31,8 % (14 осіб). Далі розглянемо гендерний склад респондентів (рис.2.2.)

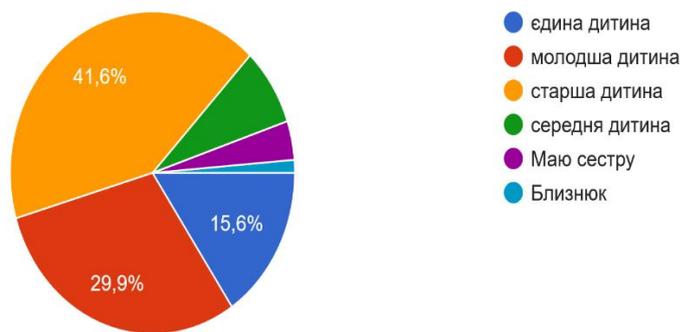
Стать
77 відповідей

Рис. 2.2. Аналіз вибірки учасників анкетування (у %)

Вибіркову сукупність опитування склали 23 чоловіки – 29,9% та 55 жінок (дівчат) – 71,4%. З них, вихідців з Західної України – 3 особи (3,8%), Центральної України – 58 осіб (74,3%), Східної – 11 осіб (14,2%), Південної – 6 осіб (7,7%). Далі наведемо представленість вибірки за сиблінговим статусом (рис. 2.3.).

1. Ви в сім'ї батьків
77 відповідей

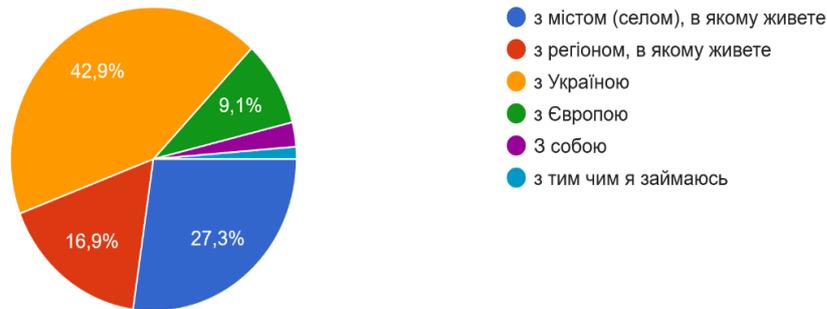
Рис. 2.3. Склад вибірки за сиблінговим статусом (у %).

Більшість анкетованих є старшою дитиною в сім'ї – 33 особи (41,6%), молодшою дитиною – 23 особи (29,9%), єдиною дитиною – 12 осіб (15,6%), інші (середня дитина, мають сестру, близнюки) – 10 осіб (12,9%).

Цікавими є відповіді учасників щодо ототожнення себе передусім (наприклад: з громадою, країною, регіоном, видом діяльності тощо) (рис. 2.4.).

3. З чим Ви найбільше пов'язуєте (ототожнюєте) себе в першу чергу?

77 відповідей

Рис. 2.4. Оцінка ототожнення себе (у %)

За отриманими результатами 34 особи (42,9%) співвідносять себе з Україною, 21 особа (27,3%) – з населеним пунктом в якому проживає, 13 осіб (16,%) з регіоном перебування, 7 осіб (9,1%) – з Європою; 3 особи (3,8%) – з собою та власною справою.

Наступним розглянемо ставлення респондентів до світогляду родинного кола (рис.2.5).

4. Як Ви ставитесь до поглядів своїх батьків на життя?

77 відповідей

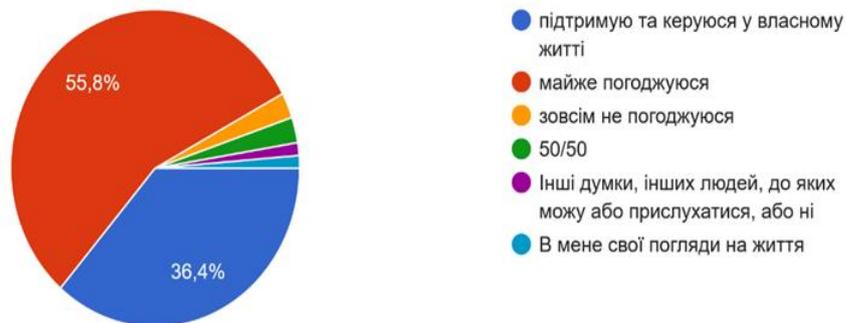

Рис. 2.5. Аналіз ставлення до світогляду родинного кола (у %)

Результати засвідчили, що 44 особи (55,8%, 26 жінок та 18 чоловіків) – майже підтримують погляди батьків на життя; 28 осіб (36,4%, 18 жінок й 10 чоловіків) – підтримують й використовують погляди батьків; 6 осіб (8%, 4 жінки, 2 чоловіки) – з них 4 студента (3 чоловіки, 1 жінка) висловили думки, що мають власні погляди на життя та наполовину поділяють досвід родини. Декілька опитуваних (2 жінки) надали відповіді про прийнятність варіантів прислуховування до думок інших людей та повного несприйняття батьківських настанов. Далі наведемо відповіді щодо уявлень про особисту відповідальність у молоді (рис.2.6.).

5. Все, що відбувається в житті людини...

77 відповідей

Рис. 2.6. Аналіз особистої відповідальності (у %)

Досить характеризуючими є уявлення студентів про відповідальність, зокрема на їх думку все, що відбувається в житті людини залежить передусім від самої людини (68 осіб, 87%); 4 особи (5,2%) – все залежить від обставин й інших людей; 6 осіб (7,8%) – залежить як від людини, так і від обставин з іншими людьми, від неї самої та водночас від обставин. Крім того, переважну кількість відповідей щодо залежності усіх подій (обставин) в житті людини від самої людини надали старші діти в сім'ї – 32 особи (47%), молодші – 19 осіб (28%) та єдині діти в сім'ї – 12 осіб (17,7%).

Наступним розглянемо результати опитування щодо першочергового ставлення до відповідальності (рис.2.7).

7. Відповідальність у житті сучасної людини – це передусім:
77 відповідей

Рис. 2.7. Аналіз відповідальності у житті сучасної людини (у %)

Опис: 55 осіб (42 чоловіки та 13 жінок, 70,1%) – визначили як готовність відповідати за свої дії; 19 осіб (12 чоловіків та 7 жінок, 24,7%) – як внутрішній прояв самої людини; 4 дівчини (5,2%) – як зовнішній прояв життєдіяльності людини.

Далі, з використанням методу семантичного аналізу було визначено маркерні слова, які пояснювали ставлення респондентів до поняття відповідальності (рис.2.8).

**6. Напишіть три слова, що найперше приходять Вам на думку щодо поняття
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

75 відповідей

Рис. 2.8. Аналіз ставлення до відповідальності

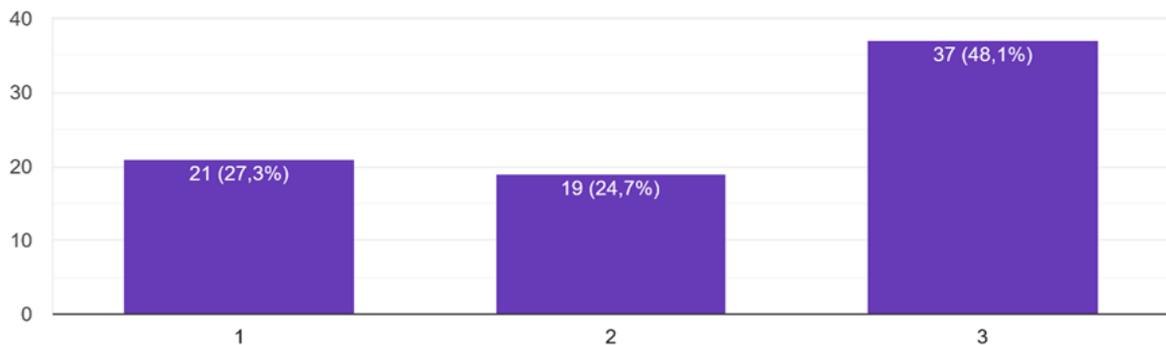
В результаті вдалося з'ясувати, що змістовне наповнення досліджуваного феномена відповідальності насамперед отримали такі характеристики як: порядність (48 осіб, 61%), турбота (39 осіб, 50%), серйозність (42 особи, 53%); пунктуальність (53 особи, 68%), самостійність (60 осіб, 77%) обов'язок (49 осіб, 63%); самодисципліна (27 осіб, 34,6%), самоконтроль (34 особи, 43,5%), вибір (23 особи, 29,5%); обов'язок (43 особи, 55%), чесність (56 осіб, 71,8%), надійність (67 осіб, 86%); рішучість (39 осіб, 50%), воля (18 осіб, 23%), характер (35 осіб, 44,9%). Отже, наведені відповіді дозволяють констатувати, що для переважної більшості учасників поняття відповідальність означає здатність та готовність усвідомлювати свої вчинки, розуміти та приймати їх наслідки.

Зазначимо про позначені респондентами найбільш значущі характеристики в уявленнях про відповідальність з точки зору статевої приналежності та сиблінгової позиції. Так, порядність відзначили 48 осіб (з них 28 чоловіків та 20 жінок, переважно старших дітей в сім'ї), самостійність – 60 осіб (36 чоловіків та 24 жінок, з числа молодших та єдиних дітей в родині), надійність – 67 осіб (26 чоловіків та 41 жінка з числа старших дітей

та які мають сестер або братів), чесність – 56 осіб (29 чоловіків та 27 жінок, представлена усіма сиблінговими категоріями).

Наступним наведемо аналіз відповідей щодо значимості видів відповідальності, зокрема: моральної, персональної та соціальної (рис.2.7.)

8. Який вид відповідальності для Вас найбільш вагомий, проранжуйте за пріоритетністю:
77 відповідей

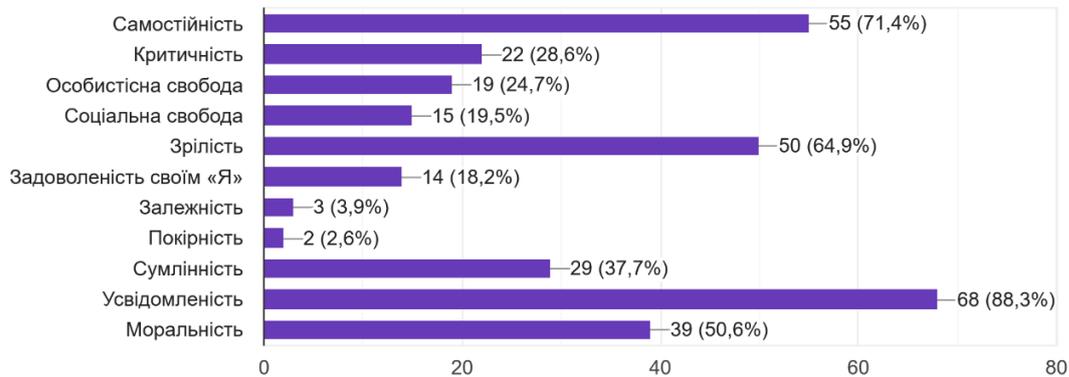
Рис. 2.7. Значущість видів відповідальності (у %).

Найбільш ваговою для 37 осіб (48,1%, 20 чоловіків та 17 жінок) є соціальна відповідальність; моральну вибрали 21 особа (27,3%, 19 жінок та 2 чоловіки) та персональну – 19 осіб (24,7%, 7 жінок та 12 чоловіків).

Нижче проаналізуємо інші відповіді студентів, що також стосувалися характеристик відповідальності (рис. 2.8.)

9. Оберіть з перерахованого все те, що стосується відповідальності

77 відповідей

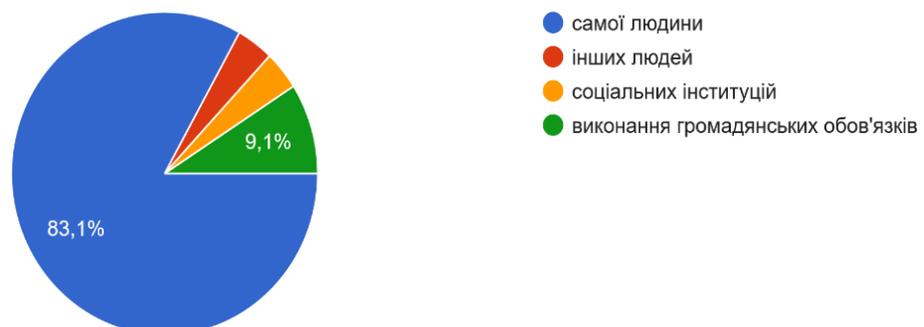
Рис. 2.8. Зміст уявлень про відповідальність (у %)

За умови вибору трьох варіантів найбільшу кількість відповідей отримали такі характеристики відповідальності як: усвідомленість – 68 осіб (88,3%, 38 чоловіків та 30 жінок, переважно вихідці з Центральної України); самостійність – 55 осіб (74,1%, 29 чоловіків та 26 жінок, вихідці з Центральної, Східної України); зрілість – 50 осіб (64,9%, 32 жінки та 18 чоловік, вихідці з Центральної України); моральність – 39 осіб (39,6%, 23 жінки та 16 чоловіків, представлена усіма регіонами України).

Наступним розглянемо уявлення респондентів про прояв відповідальності у сучасному житті людини (рис.2.9.).

10. Відповідальність у сучасному житті – передусім стосується...

77 відповідей

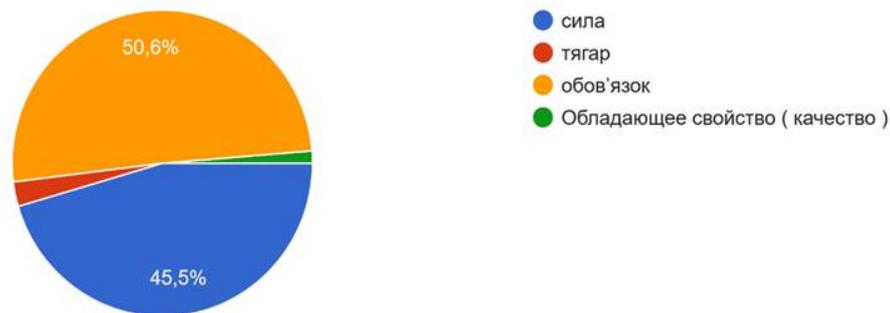

Рис. 2.9. Відповідальність у сучасному житті (у %).

Для 64 осіб, переважно старших та єдиних дітей в сім'ї, відповідальність стосується самої людини (83,1%, 34 чоловіки та 30 жінок,); 7 осіб пов'язують з нею виконання громадянських обов'язків (9,1%, 4 чоловіки та 3 жінки, з сімей, що мають братів/сестер, близнюків); по 3 особи (7,8%, 2 чоловіки, 4 жінки, відносяться до старших дітей) – співвідносять з соціальними інституціями та іншими людьми.

Далі розглянемо наступні характеристики відповідальності (рис. 2.10.).

11. Відповідальність – це:
77 відповідей

Рис. 2.10. Характеристики відповідальності (у %).

Для 39 осіб (50,6%, 21 чоловік та 18 жінок, вихідці з Центральної України) відповідальність це – обов'язок; 35 осіб (45,5%, 28 чоловіків та 7 жінок, вихідці з Західної й Східної України) – усвідомлюють відповідальність як силу; 2 особи (2,6%, Центральна Україна) – розцінюють як домінуючу якість та одна особа (1,3%, Східна України) як тягар.

Наступним розглянемо ставлення респондентів до відповідальності та готовності брати її на себе у життєвих ситуаціях (рис.2.11.).

12. Один з батьків попросив Вас забрати з дитячого садка сестру/брата, Ви...

76 відповідей

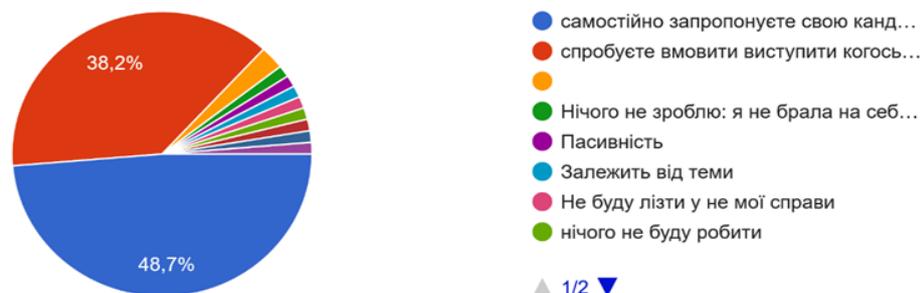
Рис. 2.11. Ставлення до відповідальності (у %)

Переважна більшість, що складає 66 осіб (86,8%, 34 чоловіки та 32 жінки) – готові виконати прохання із задоволенням; 5 осіб (6,6% 4 чоловіки, 1 жінка) – спробують передоручити комусь іншому; інші 5 осіб (6,6%, 2 чоловіки, 3 жінки) – надали альтернативні відповіді, зокрема виконають прохання без задоволення, просто зроблять, виконають з урахуванням особистих планів тощо.

Далі наведемо аналіз відповідей студентів, пов'язаних з уявленнями про відповідальність в навчальному колективі (рис.2.12.).

14. Один із студентів Вашої групи повинен був виступити на конференції, але він раптом захворів, Ви...

76 відповідей

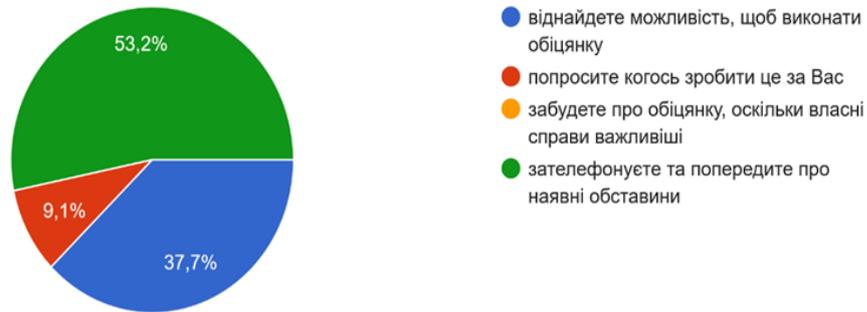
Рис. 2.12. Уявлення про відповідальність в навчальному колективі (у %).

Опис: 37 осіб (48,7%, 20 жінок, 17 чоловіків) – самостійно запропонують свою кандидатуру; 29 осіб (38,2%, 21 чоловік та 8 жінок) – спробують вмовити виступити іншого; інші 10 осіб (13,2%, 8 чоловіків та 2 жінки) – зайняли пасивну позицію, тобто нічого не робити й не брати на себе відповідальність.

Далі проведемо аналіз відповідей студентів, пов'язаних з уявленнями про відповідальність в товариському колі (рис.2.13.).

16. Ви пообіцяли своєму товаришу повернути його книгу саме сьогодні, але виникли термінові справи, тому Ви:

77 відповідей

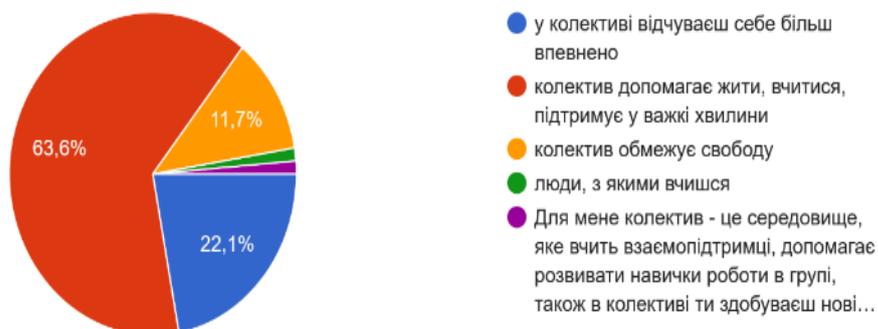
Рис. 2.13. Уявлення про відповідальність в товариському колі (у %)

Опис: 41 особа (53,2%, 28 жінок та 13 чоловіків, вихідців з Центральної та Західної України) – попередить про наявні обставини; 29 осіб (37,7%, 20 жінок та 9 чоловіків, вихідців з Центральної України) – віднайдуть можливості для виконання обіцяного; 7 осіб (9,1%, 4 чоловіки, 3 жінки, вихідців з Центральної та Східної України) – попросять зробити це інших.

Наступним розглянемо та проаналізуємо відповіді студентів, пов'язані з уявленнями про роль та значення навчального колективу у прояві відповідальності (рис.2.14.).

13. Яку роль відграє для Вас навчальний колектив?

77 відповідей

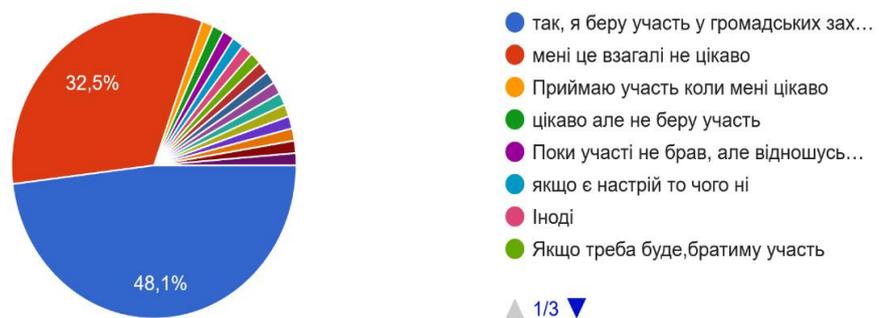
Рис. 2.14. Узагальнені відповіді щодо ролі навчального колективу (у %)

Так, для 49 осіб (63,6%, 41 жінка та 8 чоловіків) – колектив допомагає жити, навчатися, підтримує у скрутних обставинах; 17 осіб (22,1%, 9 жінок, 8 чоловіків) – у колективі відчують себе більш впевнено; 9 осіб (5,2%, 5 чоловіків, 4 жінки) – поділять думку, що колектив обмежує свободу; дві жінки (2,6%) надали відповіді щодо колективу як середовища, де навчаєшся та в якому можна розвиватися.

Наступним презентуємо аналіз відповідей студентів, пов'язаних з уявленнями про участь в громадській діяльності (рис.2.15.).

15. Ваше ставлення до громадської діяльності (заходів)?

77 відповідей

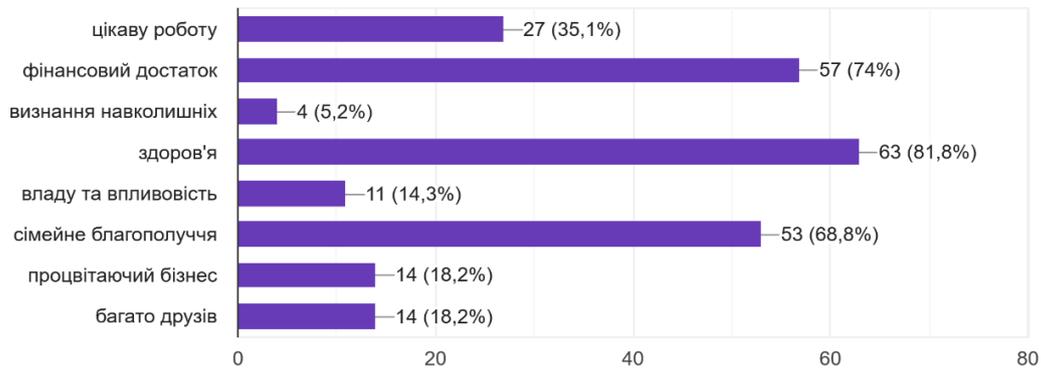
Рис. 2.15. Результати аналізу щодо участі в громадській діяльності (у %)

Серед анкетованих 37 осіб (48,1%, 22 чоловіки, 15 жінок, старші діти в сім'ї) – беруть участь у громадських заходах; для 25 осіб (32,5%, 14 чоловіків та 11 жінок, з числа середніх та молодших дітей в сім'ї) – взагалі не цікаво; 15 осіб (19,5%, 10 чоловік, 5 жінок, з поміж старших дітей в сім'ї) – загалом позитивно налаштовані до громадської діяльності, інколи приймають в ній участь або цікавляться нею.

Наступним надамо підсумкові відповіді студентів щодо особистих пріоритетів в житті (рис.2.16.).

17. Що найголовніше мати в житті ?

77 відповідей

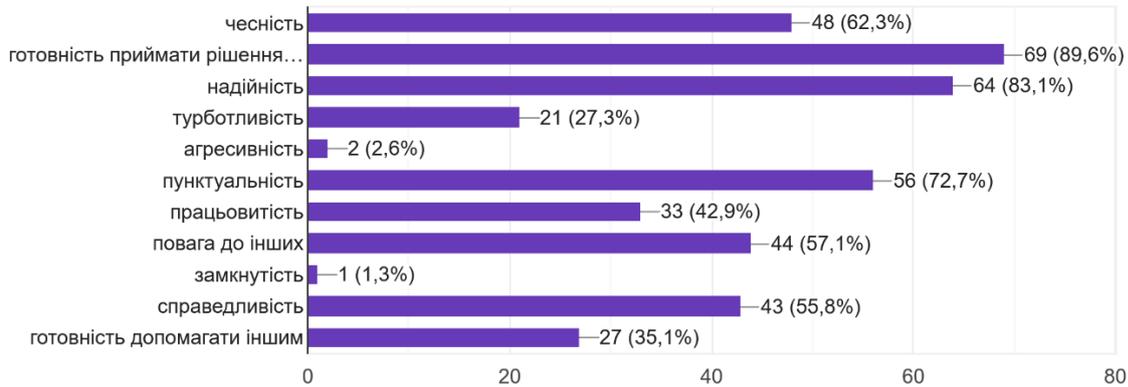
Рис. 2.16. Підсумкові відповіді щодо особистих пріоритетів в житті (у %)

За умови вибору двох варіантів найбільшу кількість відповідей отримали такі життєві пріоритети як: здоров'я – 63 особи (81,8%, 38 чоловіків та 25 жінок, ототожнюють себе з містом (селом) в якому живуть); фінансовий достаток – 57 осіб (74%, 36 жінок та 21 чоловік, ототожнюють себе з містом (селом) та регіоном, в якому живуть); сімейне благополуччя – 53 особи (68,8%, 34 жінки та 19 чоловіків, ототожнюють себе з Україною та Європою); цікаву роботу – 27 осіб (35,1%, 18 чоловіків та 9 жінок, ототожнюють себе з містом в якому живуть та Україною); процвітаючий бізнес – 14 осіб (18,2%, 10 чоловіків, 4 жінки, ототожнюють себе з містом в якому живуть, Україною та Європою); багато друзів – 14 осіб (18,2%, 8 чоловіків, 6 жінок, ототожнюють себе з містом (селом) та регіоном, в якому живуть); владу та впливовість – 11 осіб (14,3%, 9 чоловіків, 3 жінки, ототожнюють себе з містом (селом) та регіоном, в якому живуть); визнання навколишніх – 4 особи (5,2%, чоловіки, ототожнюють себе з Україною та Європою).

На завершення наведемо результати, що засвідчують особливості уявлень молоді про критерії відповідальності (рис.2.17.).

18. Які якості повинна мати відповідальна особа?

77 відповідей

Рис. 2.17. Результати відповідей, щодо засвідчують особливості уявлень студентів про критерії відповідальності (у %)

За умови вибору чотирьох варіантів отримано такі відповіді: готовність приймати рішення – 69 осіб (89,6%, 40 чоловіків та 29 жінок, з числа старших та єдиних дітей в сім'ї); надійність – 64 особи (83,1%, 34 чоловіки та 30 жінок, з числа старших та молодших дітей); пунктуальність – 56 осіб (72,7%, 32 чоловіки та 24 жінок, з числа єдиних та старших дітей в сім'ї); чесність – 48 осіб (62,3%, з числа старших та єдиних дітей в сім'ї); повага до інших – 44 особи (57,1%, 20 чоловіків, 22 жінок, з числа молодших дітей в сім'ї); справедливість – 43 особи (55,8%, 18 чоловіків та 25 жінок, з числа старших та єдиних дітей в сім'ї); працьовитість – 33 особи (42,9%, 18 чоловіків та 15 жінок, з числа старших дітей в сім'ї); готовність допомагати іншим – 27 осіб (35,1%, 17 чоловіків та 10 жінок, з числа старших дітей в сім'ї); турботливість – 21 особа (27,3%, 8 чоловіків та 12 жінок, з числа менших та єдиних дітей в сім'ї); агресивність – 2 особи (2,6%, чоловіки з числа менших дітей в сім'ї); замкнутість – 1 особа (1,3%, жінка, старша дитина).

З огляду на проведене дослідження вдалося виявити деякі особливості змісту соціальних уявлень про відповідальність у студентської молоді,

зокрема за критерієм статі, регіонального походження та сиблінгового статусу.

Було з'ясовано, що в ставленні респондентів до світогляду родинного кола, сприйнятті батьківського досвіду й загалом виховного впливу інституту сім'ї, жінки є більш схильними до підтримки й використання поглядів батьків у власному житті. Так, 44 особи (55,8%, 26 жінок та 18 чоловіків) – майже підтримують погляди батьків на життя; 28 осіб (36,4%, 18 жінок й 10 чоловіків) підтримують й використовують погляди батьків.

В підході навколо з'ясування змістовного наповнення досліджуваного феномена відповідальності, з точки зору статевої приналежності та сиблінгової позиції, насамперед студентами було позначено такі характеристики як: порядність – 48 осіб (з них 28 чоловіків та 20 жінок, переважно старших дітей в сім'ї), самостійність – 60 осіб (36 чоловіків та 24 жінок, з числа молодших та єдиних дітей в родині), надійність – 67 осіб (26 чоловіків та 41 жінка з числа старших дітей та які мають сестер або братів), чесність – 56 осіб (29 чоловіків та 27 жінок, представлена усіма сиблінговими категоріями).

Отже, наведені відповіді дозволяють констатувати, що для переважної більшості учасників, зокрема чоловіків поняття відповідальність означає здатність та готовність усвідомлювати свої вчинки, розуміти та приймати їх наслідки.

Розгляд відповідей студентів, які стосувалися характеристик відповідальності, засвідчив, що найбільшу кількість відповідей отримали такі характеристики відповідальності як: усвідомленість – 68 осіб (88,3%, 38 чоловіків та 30 жінок, переважно вихідці з Центральної України); самостійність – 55 осіб (74,1%, 29 чоловіків та 26 жінок, вихідці з Центральної, Східної України); зрілість – 50 осіб (64,9%, 32 жінки та 18 чоловік, вихідці з Центральної України); моральність – 39 осіб (39,6%, 23 жінки та 16 чоловіків, представлена усіма регіонами України).

В ході вивчення уявлень студентської молоді щодо участі в громадській діяльності було встановлено, що 37 осіб (48,1%, 22 чоловіки, 15 жінок, старші діти в сім'ї) беруть участь у громадських заходах, для 25 осіб (32,5%, 14 чоловіків та 11 жінок, середня та молодша дитина в сім'ї) це є взагалі не цікавим, інша частина опитаних 15 осіб (19,5%, 10 чоловік, 5 жінок, з поміж старших дітей в сім'ї) – загалом позитивно налаштовані до громадської діяльності, інколи приймають в ній участь або цікавляться нею.

У заключних відповідях студентів щодо особистих пріоритетів в житті вдалося з'ясувати, що до першочергових відносять: здоров'я – 63 особи (81,8%, 38 чоловіків та 25 жінок), фінансовий достаток – 57 осіб (74%, 36 жінок та 21 чоловік), сімейне благополуччя – 53 особи (68,8%, 34 жінки та 19 чоловіків), цікаву роботу – 27 осіб (35,1%, 18 чоловіків та 9 жінок), процвітаючий бізнес 14 осіб (18,2%, 10 чоловіків, 4 жінки). Характерним є те, що більшість респондентів пов'язує реалізацію своїх намірів з місцем та регіоном проживання в Україні. Для чоловіків більш вагомими чинниками є здоров'я, цікава робота та процвітаючий бізнес. В той же час, для жіночої статі визначальними є фінансовий достаток та сімейне благополуччя.

Отриманні результати емпіричного дослідження засвідчили, що уявлення молоді про відповідальність, особливо в розрізі особистого ставлення до взаємодії з іншими, колегами по навчанню, відношення до батьківських порад та життєвого досвіду потребують коригування.

З огляду на вищезазначене, спробуємо запропонувати деякі психологічні рекомендації, спрямовані на коригування складових уявлень молоді про відповідальність, зокрема завдяки методу рефлексії.

2.3. Психологічні рекомендації щодо коригування складових уявлень молоді про відповідальність шляхом активізації рефлексії

Корекція змісту соціальних уявлень молоді про відповідальність є важливим напрямом психологічної роботи, оскільки саме уявлення

визначають те, як молода людина пояснює власні дії, оцінює суспільні вимоги, інтерпретує норми та вибудовує поведінкові стратегії. У сучасних умовах соціальних змін, інформаційного перенасичення, нестабільності та множинності культурних моделей молодь нерідко стикається з суперечливими очікуваннями щодо того, що слід вважати відповідальною поведінкою, а що є лише формальним дотриманням зовнішніх вимог.

Це зумовлює необхідність психологічної підтримки, спрямованої на формування більш усвідомлених, ціннісно наповнених та внутрішньо мотивованих уявлень про відповідальність. Найефективнішим напрямом такої підтримки дослідники вважають розвиток рефлексії, яка забезпечує здатність аналізувати власні дії, мотиви та переконання й перетворювати зовнішні норми на внутрішні цінності.

Активізація рефлексивних процесів створює умови для того, щоб молодь змогла усвідомити відмінність між зовнішньою та внутрішньою відповідальністю, перейти від формального виконання вимог до особистісного прийняття ролі, обов'язків і моральних принципів.

Психологи-гуманісти, серед яких К. Роджерс і В. Франкл, підкреслювали, що внутрішня відповідальність формується лише тоді, коли особистість має можливість осмислити власний досвід і зробити вибір, заснований на автентичних цінностях [31, с.84].

Тому ключовим завданням психологічних рекомендацій є створення умов, за яких молодь зможе порівнювати власні уявлення з реальними вимогами життя, виявляти суперечності між бажаним і наявним та поступово формувати зріле розуміння відповідальності.

Рефлексія відіграє особливу роль у корекції когнітивного компонента уявлень, оскільки дозволяє розширити розуміння молодою людиною змісту відповідальності, її сфер, форм та наслідків. У практичній роботі важливо сприяти формуванню критичного мислення, здатності відокремлювати факти від інтерпретацій, аналізувати джерела інформації, оцінювати власні

помилки й переосмислювати попередні висновки. Це допомагає молоді створювати більш реалістичні уявлення про відповідальність як про процес, що вимагає постійної внутрішньої роботи та готовності до рішень у складних ситуаціях. Психологічні методи, що стимулюють когнітивну активність, мають спрямовуватися на усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між діями та їх наслідками, що є основою для розвитку зрілих переконань щодо відповідальної поведінки.

Значну увагу у процесі формування відповідальності серед молоді слід приділяти розвитку емоційно-ціннісної сфери, яка відіграє ключову роль у формуванні ставлення особистості до власного вибору та усвідомленні того, як її рішення впливають на інших людей.

Психолог І. Бех наголошує, що внутрішня відповідальність формується саме тоді, коли молода людина здатна співвіднести свої дії з власними цінностями, а також пережити ці дії як особистісно значущі. Це означає, що відповідальність перестає бути зовнішнім нав'язуванням або формальним виконанням норм, а стає глибоким внутрішнім переживанням – усвідомленням того, що вибір і дії відповідають важливим для неї життєвим принципам і мають вагомні наслідки не лише для неї самої, а й для оточуючих [4, с.54].

У психологічній практиці для розвитку емоційно-ціннісної сфери у молоді особливо корисними є такі методи, які сприяють усвідомленню власних почуттів, формуванню емпатії – здатності розуміти і співпереживати емоціям інших людей, а також виявленню рівня моральної залученості. Важливо допомогти молодим людям зрозуміти, як їхні емоційні реакції впливають на поведінку, які почуття спонукають їх до відповідальних чи, навпаки, безвідповідальних вчинків.

До ефективних методик належать рефлексивні бесіди, під час яких учасники аналізують власні переживання і мотиви, ціннісні діалоги, що дозволяють обговорювати важливі моральні та етичні питання в атмосфері

довіри та взаєморозуміння, а також аналіз моральних дилем – ситуацій, коли необхідно зробити вибір між альтернативними цінностями або принципами. Такі вправи допомагають молоді не лише розвивати критичне мислення, але й внутрішньо приймати моральні норми, що є невід’ємною умовою формування зрілої відповідальності.

Мотиваційний компонент також може бути скоригований шляхом активізації рефлексії. Важливо, щоб молодь навчилася усвідомлювати власні мотиви, обирати цілі, що відповідають її цінностям, і розуміти, чому певні зобов’язання можуть бути важливими для її особистісного розвитку.

Підходи А. Бандури підкреслюють значення саме осмислення досвіду для формування самоефективності, яка є одним із рушіїв відповідальної поведінки. Рефлексивна робота над власними досягненнями та труднощами дозволяє молодій людині побачити зв’язок між зусиллями й результатами, що посилює внутрішню мотивацію до відповідальної дії [21, с.119].

Розвиток поведінкового компонента уявлень потребує усвідомленої практики. Молодь повинна мати можливість застосовувати у повсякденному житті ті моделі відповідальної поведінки, які були осмислені на рівні рефлексії. Особливо важливими є методи, що поєднують аналіз досвіду та формування навичок: ведення щоденників самопостереження, постановка короткострокових завдань, рефлексія виконання зобов’язань. Ці методи роблять відповідальність не абстрактною нормою, а конкретним щоденним вибором. Психологи підкреслюють, що відповідальність зміцнюється тоді, коли молода людина може пов’язати внутрішні переконання з конкретними діями, які приносять позитивний результат і підсилюють віру у власні можливості [42, с.95].

Важливим компонентом психологічних рекомендацій у роботі з молоддю є розвиток рефлексивного процесу, який виступає центральним механізмом корекції соціальних уявлень. Рефлексія забезпечує здатність людини усвідомлено оцінювати власні дії, думки та наміри, дає можливість

«побачити себе з боку» і співвіднести те, що декларується, із реально здійсненими вчинками. У цьому процесі формується внутрішня критична дистанція, що дозволяє аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між поведінкою та її наслідками, усвідомлювати власну роль у формуванні подій і виявляти суперечності між особистими цінностями та конкретними практиками.

Особливо ефективними в цьому процесі є методи, які орієнтовані на аналіз конкретних життєвих ситуацій. Вони дозволяють молодій людині реконструювати події, усвідомити причинно-наслідкові зв'язки, відстежити, які вибори привели до успіхів, а які – до труднощів, і на основі цього виробити нові способи поведінки. Через систематичну практику рефлексії формується здатність не лише діяти відповідально, а й усвідомлено коригувати власні поведінкові патерни, адаптувати свої уявлення про соціальні норми та цінності до реальних життєвих обставин. Таким чином, рефлексія виступає ключовим механізмом, що забезпечує інтеграцію особистісного досвіду, розвиток самосвідомості та поступове формування психологічної зрілості молодого людини.

Психологічна робота з корекції уявлень про відповідальність потребує особливого підходу, який не може бути директивним чи авторитарним. Вона має базуватися на партнерських відносинах між психологом і молодою людиною, де головною умовою є створення атмосфери довіри, відкритості та взаємоповаги. Саме така доброзичлива та підтримуюча атмосфера є необхідною для глибокого внутрішнього осмислення особистістю своїх уявлень про відповідальність і для рефлексії над власним досвідом [31, с.33].

Відомий американський психолог К. Роджерс у своїй гуманістичній психології наголошував, що розвиток відповідальності неможливий без наявності трьох базових умов: безумовного прийняття, емпатійного слухання і створення сприятливого середовища, в якому молода людина зможе відкрито обговорювати свої труднощі, сумніви, страхи та внутрішні

конфлікти. Безумовне прийняття означає, що психолог не оцінює, не засуджує і не критикує особистість, а приймає її такою, якою вона є, з усіма її помилками і особливостями. Це створює відчуття безпеки, необхідне для щирості та відкритості [31, с.96].

Створення таких умов є необхідним компонентом ефективної психологічної допомоги, оскільки воно формує середовище, в якому молода особистість може не лише вільно висловлювати свої думки, а й розвивати глибше самоусвідомлення. У цьому просторі вона вчиться розпізнавати власні мотиви, ідентифікувати внутрішні суперечності, досліджувати конфлікти між бажаннями та реальністю, а також знаходити конструктивні способи їх подолання. Відсутність страху бути осудженою чи незрозумілою дозволяє людині поступово зміцнювати довіру до фахівця й до самої себе, що є важливою умовою розвитку її психологічної зрілості.

Водночас активізація рефлексії виступає ефективним засобом зміни соціальних уявлень молоді про відповідальність, оскільки дозволяє інтегрувати когнітивні знання, ціннісні орієнтації, мотиваційні установки та поведінкові практики в єдину систему, засновану на усвідомленості й внутрішній автономії. Через рефлексивні методи молодь навчається аналізувати власні переконання, узгоджувати їх із життєвими обставинами, розуміти значення власних дій та нести за них наслідки. Саме розвиток рефлексії дозволяє трансформувати відповідальність із зовнішньої вимоги на внутрішню цінність, що стає фундаментом для становлення зрілої, соціально активної й морально вмотивованої особистості.

З огляду на зазначене, наведемо перелік практичних рекомендацій, спрямованих на усвідомлення власних потреб, розуміння причин труднощів й підходів до їх подолання, а також подальшого самовдосконалення та розвитку відповідальності, зокрема:

1. Формулювати реалістичні цілі: визначте мету і поміркуйте, який буде результат від цієї справи для Вас і для інших.

2. Аналізувати наслідки: чітко зрозумійте, які позитивні та негативні наслідки можуть мати Ваші дії чи бездіяльність.
3. Готувати план дій: розпишіть конкретні етапи для досягнення мети.
4. Розвивати самодисципліну: пропонується завести щоденник самовиховання з позначенням термінів виконання.
5. Навчатися на помилках: аналізуйте свої помилки, щоб уникнути їх у майбутньому.
6. Визначати свої зобов'язання: беріть на себе зобов'язання перед собою чи іншими людьми та сумлінно їх виконуйте.
7. Відстежувати прогрес: спостерігайте за своїми досягненнями, фіксуйте шлях до досягнення мети та здійснюйте подальшу мотивацію.
8. Нести відповідальність за свої рішення: усвідомлюйте, що Ви самі є творцями своєї поведінки та її результатів.

Висновки до другого розділу

У другому розділі представлено дослідження особливостей життєдіяльності сучасної людини та, зокрема особливостей соціальних уявлень молоді про відповідальність.

За результатами дослідження було виявлено такі особливості змісту соціальних уявлень про відповідальність у студентської молоді, а саме за критерієм статі, регіонального походження та сиблінгового статусу.

Можна відзначити, що в ставленні респондентів до відповідальності в сім'ї, родині, то жінки є більш схильними до підтримки й використання поглядів батьків у власному житті, повторення траєкторії, зокрема, й відповідальної поведінки.

За сиблінговою позицією, старші діти в сім'ї мають передусім такий зміст в уявленнях про відповідальність: порядність, надійність, чесність, вони більш налаштовані на участь в громадських заходах, інколи беруть в ній участь або цікавляться нею. Діти з числа молодших або єдиних з батьківської

сім'ї позначають відповідальність як самостійність, самоконтроль тощо. Для них громадська діяльність не цікава, однак водночас виявляють повагу до інших людей та турботу.

Окремої уваги було приділено питанню можливостей коригування уявлень молоді про відповідальність, зокрема через активізацію процедур рефлексії.

Рефлексія сприяє глибокому осмисленню відповідальності як внутрішнього переконання, формує здатність прогнозувати наслідки власних рішень і вибудовувати автономні поведінкові стратегії. Психологічні підходи, спрямовані на розвиток рефлексії, включають аналіз життєвих ситуацій, ціннісні дискусії, рефлексивне письмо, моделювання поведінкових сценаріїв та самоспостереження. Усі ці методи сприяють переходу молоді від поверхового, ситуативного або формального розуміння відповідальності до глибокого, особистісно вмотивованого й внутрішньо інтегрованого.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження, можна стверджувати, що соціальні уявлення про відповідальність є ключовим індикатором соціальної та особистісної зрілості сучасної молоді. Водночас зміст цих уявлень може бути скоригований за допомогою психологічних інструментів, спрямованих на розвиток рефлексивної здатності, самосвідомості та ціннісної саморегуляції.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження вбачається можливим зробити наступні висновки:

1. Дослідження соціальних уявлень молоді про відповідальність знаходиться серед першочергових проблем різних наук, оскільки стосується становлення соціально зрілої особистості, яка прагне ефективно взаємодіяти з іншими, розуміючи свої ролі та призначення в суспільстві.

2. Відповідальність розглядаємо як важливий компонент особистісного розвитку, особистісної зрілості та етичної свідомості. Це внутрішній стан людини, який формується під впливом соціальних норм, моральних принципів й виховання. Відповідальна людина здатна самостійно приймати рішення, передбачаючи їх наслідки, зокрема не перекладати свої дії на інших.

3. Досліджуючи зміст категорії «відповідальність» переконуємось у тому, що вона охоплює усі аспекти суспільного буття людини та може за своїми ознаками мати окремі різновиди, що стосуються моральної, соціальної, професійної, юридичної тощо сфер. Водночас найбільш суттєві риси та ознаки, які притаманні соціальній відповідальності, властиві також її окремим різновидам. Так, соціальна відповідальність визначається як обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у разі порушення їх – обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання.

4. Відповідальність може формуватися у свідомості індивіда на підґрунті генетичних задатків, а також у процесі розвитку особистості під впливом життєвих обставин і соціального оточення. Важливими чинниками, що можуть вплинути на формування відповідальності особистості та її уявлень про неї є родинне коло, зокрема сиблінговий статус особи, рівень взаємовідносин в сім'ї з варіаціями від любові й підтримки до конфліктів й

диктату; місце та регіон проживання, соціальне оточення, що включає навчальний колектив, спортивні та громадські заклади тощо.

6. Результати проведеного емпіричного дослідження соціальних уявлень молоді про відповідальність засвідчило, що більшість пов'язує досліджуваний феномен з діями самої людини, виконанням нею громадянських обов'язків, та відношенням до соціальних інституцій й інших людей. Заразом рефлексивніше зрезонували в цьому плані респонденти, що мали сиблінговий статус у батьківській сім'ї старшої дитини: йдеться про відповіді щодо залежності усіх подій (обставин) в житті людини від неї самої.

Варто відзначити ослаблення впливу інституту сім'ї на формування особистості молодих людей, їхніх уявлень про відповідальність, оскільки значна кількість респондентів дійсно майже підтримують погляди батьків на життя; інші – мають власні погляд на життя, прислуховуються до думок інших людей та зовсім не погоджуються з батьківськими настановами (зокрема щодо відповідальної поведінки). Можна відмітити особливості в уявленнях респондентів про відповідальність у сім'ї, родині: особи жіночої статі є більш схильними до підтримки й використання поглядів батьків у власному житті, повторення траєкторії, зокрема, й власне відповідальної поведінки.

7. Відзначаємо, що навчальний колектив суттєво впливає на особливості змісту соціальних уявлень про відповідальність у молоді, зокрема переважною більшістю опитаних відмічено, що колектив допомагає жити, навчатися, підтримує у скрутних обставинах, а також в якому відчуваєшся впевнено та можна розвиватися.

За таких умов, проблема змісту соціальних уявлень про відповідальність, зокрема в частині самостійності у прийнятті рішень, набуває особливої уваги. Це заразом потребує визначення механізмів коригування змісту соціальних уявлень молоді про відповідальність, зокрема через активізацію рефлексії. Вона сприяє глибокому осмисленню явища

відповідальності як через внутрішнє переконання, формує здатність прогнозувати наслідки власних рішень і вибудовувати автономні, але свідомі поведінкові стратегії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апель К.О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / пер. з нім. В. Купліна. Київ, 2009. 430 с.
2. Абрик Ж.-К. Розвиток теорії соціальних уявлень. *Соціальна психологія*. 2012. № 1. С. 42 - 55.
3. Бандура А. Теорія соціального навчання. Кембридж: Prentice-Hall, 1977. 247 с.
4. Бех І.Д. Особистісно-орієнтоване виховання: концептуальні засади Київ: Либідь, 1998. 280 с.
5. Власенко Л.В. Концепція соціально-психологічного супроводу студентів вищих навчальних закладів. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2001. Т. IV. Ч. 2. С. 54-61.
6. Верменич Я.В. Соціальні уявлення молоді про суспільні зміни. *Український соціум*. 2020. № 2. С. 35 - 48.
7. Васютинський В.О. Психологія масової свідомості. Київ: Док-К, 1997. 163 с.
8. Головка Б.А. Проблема людини в екзистенціалізмі. Філософська антропологія. К.: Наукова думка, 1997. С. 70-139.
9. Горбунова В.В. Психологія командотворення: *Ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд*: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 380 с.
10. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Київ: Наш Формат. 2018. 452 с.
11. Грищук В. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Львів: ЛДУВС, 2012. 151 с.
12. Демократія й освіта. Д. Д'юї. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
13. Донченко О.А. Психологія масової поведінки. Київ: Либідь, 1999. 280 с.

14. Дроздов О.Ю. Прогностичні геополітичні уявлення у масовій свідомості вітчизняної молоді. *Десяті Сіверянські соціально-психологічні читання*: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2020. 337 с.
15. Дроздов О.Ю. Основи психології масової геополітичної свідомості. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 564 с.
16. Злобіна О.Г. Соціальна психологія особистості: навч. посібник. Київ: Інститут соціології НАН України, 2011. 210 с.
17. Іваненко О. Визначення поняття, сутності та видів соціальної відповідальності: актуальні проблеми. *Право України*. 2006. № 1. С. 60 - 64.
18. Колберг Л. Стадії морального розвитку дитини. *Child Psychology and Psychiatry*. 1984. № 26 (2). С. 89-104.
19. Колб Д. Експериментальне навчання: досвід як джерело розвитку. Нью-Йорк: Prentice Hall, 1984. 270 с.
20. Кононко О.Л. Розвиток соціальної компетентності особистості. Київ: Світич, 2004. 256 с.
21. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. Київ: Либідь, 1995. 304 с.
22. Михальчук Н.О. Психологічний зміст категорії розуміння в теорії Ж.Піаже. Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2005. Т.7. Випуск 4. С. 234-245.
23. Маслоу А. Мотивація і особистість / пер. з англ. М. П. Литвин. Київ: PSYLIB, 2009. 350 с.
24. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції “Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно - історичний підхід” (18-19 жовтня 2013 року). Харків: ХНПУ, 2013. 403 с.

25. Паніна Н.В. Ціннісні орієнтації молоді в умовах суспільних трансформацій. *Український соціологічний журнал*. 2007. № 1-2. С. 37-45.
26. Пекар В.О. Різноманітний менеджмент: Еволюція мислення, лідерства та керування. Київ: Довженко Букс, 2017. 191 с.
27. Піаже Ж. Психологія інтелекту / пер. з фр. І. Тесленко. Київ: Юніверс, 2000. 216 с.
28. Примак Ю.В. Соціальні уявлення про сучасну людину у студентської молоді. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. Том 32 (71). № 5. 2021. С. 118-123. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2021/22.pdf
29. Примак Ю. В. Соціальна відповідальність та громадянська активність: психологічний ракурс. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. м. Чернігів. 2025 р. С. 576-577. URL: https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_reicst_27_02_25/conf_reicst_27_02_25
30. Примак Ю.В. Соціальні уявлення молоді про успішну людину. *Дванадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання*: Матеріали Міжнародної наукової онлайн-конференції. м. Чернігів. 2021 р. Т. 1. С. 171-175. URL : http://www.psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2021/22.pdf
31. Роджерс К. Становлення особистості: погляд на психотерапію / пер. з англ. В. Панкова. Київ: Либідь, 2001. 256 с.
32. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
33. Савченко І., Радченко О. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі: монографія. Харків: ХНУВС, 2008. 200 с.
34. Селігман М. Новий позитивний інтелект: шлях до процвітання / пер. з англ. Г. Яновська. Київ: Наш Формат, 2020. 392 с.

35. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / за ред. А. М. Колот та ін. Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Ін-т соц.-труд. відносин. К.: КНЕУ, 2012. 501 с.
36. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування / за ред І. В. Жадан. К. 2007. 235 с.
37. Сучасна молодь у соціально-психологічному вимірі: здобутки чернігівських психологів: монографія / за наук. ред. А. Г. Скок, О.Ю.Дроздова, Т. В. Данильченко. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 376 с.
38. Стаднік Н.В. Сутнісні характеристики соціальної відповідальності студентів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2013. № 3. С. 60-64.
39. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: теоретичний і прикладний аспекти. Київ: Либідь, 2013. 368 с.
40. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу / пер. з англ. А. Перепадя. Київ: КМ-Букс, 2016. 192 с.
41. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи. О.О. Яременко. Українсько-канадський проект «Молодь за здоров'я». Український ін-т соціальних досліджень. Київ, 2000. 207 с.
42. Чепелева Н.В. Психологія розвитку особистості: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 344 с.
43. Швалб Ю.І. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Київ: Каравела, 2010. 312 с.
44. Шевчук О.С., Шевчук С.П. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Психологічні науки. 2014. № 2.13. С. 264-268.
45. Шпортун О. М., Савчук З. С. Психологічні особливості самоефективності осіб юнацького віку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія»: науковий журнал. Острого: Вид-во НаУОА, червень 2020. № 11.

46. Щотка О.П. Стратегія співробітництва в індивідуальному консультуванні студентів, орієнтованих на професійну кар'єру. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2001. № 3. Кн. 1. С. 153-158.

47. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості: за наук. ред. Т. М. Титаренко. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 512 с.

48. Abric J.-C. L'approche structurale des representations sociales: ddvelopp-mentsrecents. *Psychologieet Societe*. 2003. №4. P. 81-103.

49. Bandura A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1977. 247 p.

50. D. Jodelet. *Les représentations sociales*. Paris, PUF 2003. P. 45-78.

51. Farkas F. *Social Representations and Collective Meaning-Making*. London: Routledge, 2015. 214 p.

52. Moscovici S. Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*. 1988. 18(3). P. 21-25.

Анкета

Анкетування

Запрошуємо Вас до участі у проведенні дослідження особливостей життєдіяльності сучасної людини та, зокрема, проблематики соціальної відповідальності молоді. Основна мета опитування – вивчення критеріїв, що впливають на формування стійких психологічних переконань у молодій віковій групі.

Зірочка (*) указує, що запитання обов'язкове

Вкажіть свій вік: *

Ваша відповідь _____

Стать *

Чол.

Жін.

Спеціальність *

Ваша відповідь _____

1. Ви в сім'ї батьків *

єдина дитина

молодша дитина

старша дитина

середня дитина

Інше: _____

2. У якій області України розташоване місто (село), у якому ви народилися?

Ваша відповідь _____

3. З чим Ви найбільше пов'язуєте (ототожнюєте) себе в першу чергу? *

- з містом (селом), в якому живете
- з регіоном, в якому живете
- з Україною
- з Європою
- Інше: _____

4. Як Ви ставитесь до поглядів своїх батьків на життя?

- підтримую та керуюся у власному житті
- майже погоджуюся
- зовсім не погоджуюся
- Інше: _____

5. Все, що відбувається в житті людини... *

- залежить передусім від неї самої
- залежить від обставин, інших людей
- Інше: _____

6. Напишіть три слова, що найперше приходять Вам на думку щодо поняття ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Ваша відповідь _____

7. Відповідальність у житті сучасної людини – це передусім: *

- внутрішній прояв її самої
- зовнішній прояв її життєдіяльності
- готовність відповідати за свої дії
- Інше: _____

8. Який вид відповідальності для Вас найбільш вагомий, проранжуйте за пріоритетністю: *

Моральна
Персональна
Соціальна

1

2

3

9. Оберіть з перерахованого все те, що стосується відповідальності *

Оберіть не більше трьох варіантів

- Моральність
- Критичність
- Усвідомленість
- Соціальна свобода
- Задоволеність своїм «Я»
- Покірність
- Особистісна свобода
- Залежність
- Сумлінність
- Самостійність
- Зрілість

10. Відповідальність у сучасному житті – передусім стосується... *

- самої людини
- інших людей
- соціальних інституцій
- виконання громадянських обов'язків

11. Відповідальність – це:

- сила
- тягар
- обов'язок
- Інше: _____

12. Один з батьків попросив Вас забрати з дитячого садка сестру/брата, Ви...

- зробите це із задоволенням
- спробуєте це передоручити комусь іншому
- будете займатися своїми справами, сподіваючись, що рідні зроблять самостійно
- Інше: _____

13. Яку роль відграє для Вас навчальний колектив?

- у колективі відчуваєш себе більш впевнено
- колектив допомагає жити, вчитися, підтримує у важкі хвилини
- колектив обмежує свободу
- Інше: _____

14. Один із студентів Вашої групи повинен був виступити на конференції, але він раптом захворів, Ви...

- самостійно запропонуєте свою кандидатуру, підготуєте виступ
- спробуєте вмовити виступити когось із одногрупників
- Інше: _____

15. Ваше ставлення до громадської діяльності (заходів)? *

- так, я беру участь у громадських заходах
- мені це взагалі не цікаво
- Інше: _____

16. Ви пообіцяли своєму товаришу повернути його книгу саме сьогодні, але виникли термінові справи, тому Ви:

- віднайдете можливість, щоб виконати обіцянку
- попросите когось зробити це за Вас
- забудете про обіцянку, оскільки власні справи важливіші
- зателефонуєте та попередите про наявні обставини
- Інше: _____

17. Що найголовніше мати в житті ? *

Виберіть не більше двох варіантів

- багато друзів
- визнання навколишніх
- здоров'я
- процвітаючий бізнес
- фінансовий достаток
- сімейне благополуччя
- владу та впливовість
- цікаву роботу

18. Які якості повинна мати відповідальна особа? *

Виберіть не більше чотирьох варіантів

- повага до інших
- агресивність
- надійність
- готовність приймати рішення й відповідати за його наслідки
- турботливість
- справедливість
- працьовитість
- замкнутість
- готовність допомагати іншим
- пунктуальність
- чесність